

Kapčiamiesčio (Pinčiaragio) senovės gyvenvietė prie Baltosios Ančios upės

Egidijus Šatavičius

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
kretuonas@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojama Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės 2006–2007 m. archeologinių tyrimų medžiaga. Glaustai apžvelgiama objekto istorija ir paveldosaugos bei paveldo tvarkybos darbai. Straipsnyje analizuojama šios vietovės geomorfologija ir raida vėlyvajame ledynmetyje ir holocene, detalai aprašoma tyrinėtoms vietoms stratigrafija bei ją intensyviai veikę įvairūs eroziniai procesai. Nors tyrimų metu radinių surasta negausiai, tai yra trumpą laiką egzistavęs objektas, pasižymintis radinių komplekso homogeniškumu. Remiantis tyrimų metu sukaupta informacija ir titnaginiu inventoriaus tipologiniais-technologiniais kriterijais gyvenvietė datuojama finalinio paleolito pabaiga (X tūkstm. pr. Kr.) ir priskiriama vėlyvajai Svidrų kultūrinei tradicijai. Tai šiuo metu seniausia tyrinėta akmens amžiaus gyvenvietė Užnemunės pietiniame pakraštyje.

Reikšminiai žodžiai: gyvenvietė, titnago radiniai, finalinis paleolitas, stratigrafija, geomorfologija.

Kapčiamiestis Final Palaeolithic Site on the Bank of Baltoji Ančia River

Abstract. The article analyzes the archaeological material of Kapčiamiestis Stone Age site, which was excavated in 2006–2007. A brief overview of the site's history and heritage conservation and management works is provided. The article analyzes the geomorphology of this area and its development in the late Ice Age and the Holocene, describes in detail the stratigraphy of the study site and various erosive processes that have intensively affected it. Although the findings were not found in abundance during the research, it is an object that has existed for a short time and is characterized by the homogeneity of the assemblages. Based on the information gathered during the research and the typological-technological criteria of the flint inventory, the site dates back to the end of the Final Paleolithic (10th millennium BC) and belongs to the late Swiderian cultural tradition. It is currently the oldest excavated Stone Age site on the southernmost outskirts of Užnemunė Region.

Keywords: archaeological site, lithic, Final Palaeolithic, stratigraphy, geomorphology.

Įvadas

Matyt, nesuklysiu sakydamas, kad akmens amžiaus epochos pažinimą mūsų šalyje nulėmė pietinio Lietuvos pakraščio kraštovaizdis ir tam tikros geologinės sąlygos bei aplinkybės. Čia paviršiuje gausu skalios titnago žaliavos, tankus ežerų ir upių tinklas, o skurdžios smėlinės dangos neleidžia suvešėti gausiai augalijai. Dėl intensyvios žmogaus ūkinės veiklos ir ganomų gyvulių ištryptos pakrantės atidengė tūkstantmečiais saugotus akmens amžiaus žmonių titnaginius ar iš kitokio akmens pagamintus darbo ir medžioklės įnagius, molinių puodų šukes, įvairių gyvenviečių liekanas. XIX a. antrojoje pusėje į šias priešistorę menančias liekanas dėmesį

Received: 02/12/2021. Accepted: 21/12/2021

Copyright © 2021 Egidijus Šatavičius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

atkreipė keletas archeologija besidominčių to meto žmonių ir pradėjo jas rinkti, kolekcionuoti bei tyrinėti. Tas pažinimo procesas, intensyvesniais ar lėtesniais etapais, tęsiasi iki šiolei. Tačiau reikia pasakyti, kad šie tyrimai daugiausia koncentruojasi dešiniakrantėje Nemuno pusėje, ypač Varėnos rajono pietinėje dalyje, o kairiakrantę Nemuno pusę – Druskininkų ir Lazdijų savivaldybių teritorijas – palieka nuošaliau, nors gamtinės ir geologinės sąlygos abiejose pusėse yra bene identiškos. Iki šiolei Užnemunės Dzūkijos pietinėje dalyje buvo tyrinėta tik keletas akmens amžiaus objektų, tai Paveisininkų, Aradninkų–Zapsės ir Paveisiejų–Zapsės senovės gyvenvietės¹ (Grižas, Juodagalvis, 1996a; 1996b; 1998; Grižas, Žegunis, 2000; Juodagalvis, 1994; 1998; 2001; 2007; 2010, p. 36–42). Tačiau daug daugiau šio laikotarpio radimviečių ir gyvenviečių surasta archeologinių žvalgymų ar žvalgomųjų tyrimų metu (Gloger, 1873; 1903, p. 35–40; Juodagalvis, 2002; 2010, p. 42–46; Rimantienė, 1974, p. 22–23, 30–32, 34–35, 65, 79; Šatavičius, 2018). Be to, akmens amžiui būdingų radinių kartais aptinkama tyrinėjant kito laikotarpio archeologijos objektus (Ivanauskas, 2001š; Kulikauskas 1982, p. 16–17).

Naujausi kasinėjimai šiame regione vykdyti 2006–2007 m. E. Šatavičiaus ir E. Marcinkevičiūtės Baltosios Ančios upės pakrantėje esančioje Kapčiamiesčio senovės gyvenvietėje. Pagrindinis šio straipsnio tikslas – paskelbti šių tyrimų medžiagą ir padaryti ją prieinamą platesniam tyrėjų ratui ir krašto priešistorė besidominčiai visuomenei.

Trumpas objekto aprašymas ir istorija

Kapčiamiesčio senovės gyvenvietė (Lazdijų r., Kapčiamiesčio sen.) yra 1,75 km į pietus nuo Kapčiamiesčio bažnyčios, apie 0,45 km į rytus nuo kelio Kapčiamiestis–Sapockinas, Kapčiamiesčio miško 45 kv. rytiniame pakraštyje (Kapčiamiesčio girininkija, Veisiejų urėdija), Baltosios Ančios upės dešiniajame krante, jos kilpoje ir teritorijoje į pietus bei vakarus nuo jos. Iš šiaurės, rytų ir dalinai pietų pusės gyvenvietės teritoriją juosia Baltosios Ančios upė. Artimiausias akmens amžiaus laikotarpio tyrinėtas objektas yra apie 10,58 km į šiaurės vakarus esanti Aradninkų–Zapsės senovės gyvenvietė (u. k. 26632). Vietos gyventojai Baltosios Ančios upės suformuotą ir savo grožiu išpūdingą erozinį kyšulį nuo XIX a. pabaigos pradėjo vadinti *Pinčiaragiu* ar *Pinčiarage*, o nuo XX a. antrosios pusės dėl balto lakaus smėlio ir supustytų kopų – *Mažaja Palangėle*.

Gyvenvietę 1970 m. surado archeologas Romas Olišauskas. Joje aptiktas svidrinis strėlės antgalis, titnaginių skelčių, nuoskalų, keletas apžiestų molinių indų šukių, puoštų išpaudėliais ir įraižomis. Po 1989 m. Eugenijaus Ivanausko vadovaujamos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos šią kultūros vertybę nutarta saugoti: nustatytas 2,7 ha dydžio teritorijos plotas ir suteiktas AR 574 numeris. Išsikovojus nepriklausomybę ir keičiantis paveldosaugos įstatymams bei apskaitos tvarkoms šio paveldo objekto numeris registruose ne kartą keitėsi (1996–2005 m. buvo A92, o vėliau priskirtas unikalus numeris 5292). Paveldosauginiais tikslais paskutinį kartą gyvenvietės teritorija koreguota 2020 m. rugsėjo 22 d. aktu.

2000 m. gyvenvietę žvalgė Gintautas Zabiela. Smėlinguose į upę griūvančiuose šlaituose archeologinių radinių nepastebėta, todėl nurodyta, kad gyvenvietės išlikimo lygis ir teritorija turi būti tikslinami atliekant archeologinius žvalgomuosius tyrimus (Zabiela, 2002). Tačiau gyvenvietės būklė greitai blogėjo: teritorijoje esančios lakaus smėlio kopos dėl šlaitais intensyviai laipiojančių žmonių, lietaus vandens ir upės graužimo sukeltos erozijos sparčiai nyko nuslinkdamos į upę, kartu nusinėsdamos ir archeologinius radinius.

Tenka apgailestauti, tačiau į sparčiai eroduojančias upės pakrantes ir tiesiog akyse nykstantį kultūros paveldą dėmesio nekreipta. Daugelio šioje vietoje besilankiusių archeologų nuomonė buvo vienoda – senovės gyvenvietė yra visiškai sunaikinta ir jos neverta saugoti. Kadangi ši vietovė ypač gausiai lankoma vietos ir užsienio turistų, Lazdijų rajono valdžios 2006–2007 m. buvo nuspręsta sutvarkyti šią teritoriją. Pagal INTERREG IIIA Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos Federacijos Kaliningrado srities kaimynystės programą (iš dalies finansuojamą

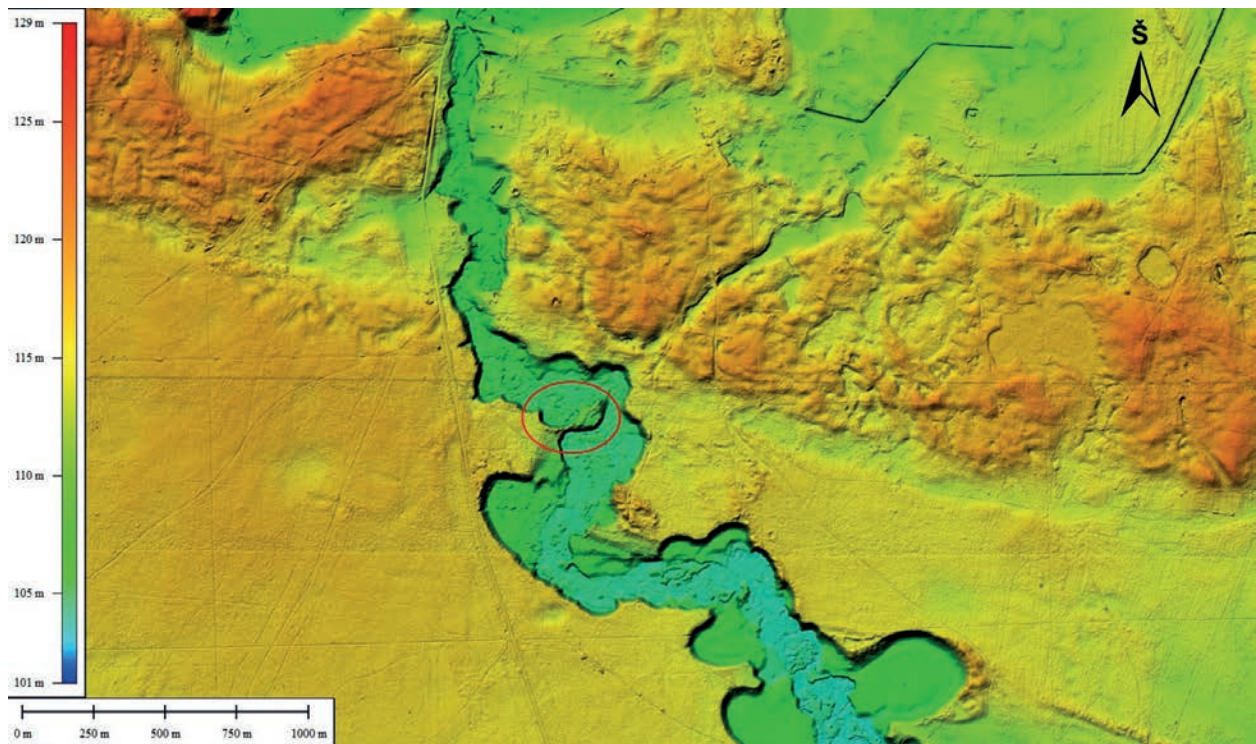
¹ Dalis archeologinių radimviečių ir gyvenviečių turi po keletą skirtingų pavadinimų, todėl šiame straipsnyje laikomasi Kultūros vertybių registre pateikiamų pavadinimų. Paveisininkų gyvenvietė dar žinoma kaip Paveisininkų 4, Aradninkų–Zapsės kaip Zapsės upės 1, o Paveisiejų–Zapsės – kaip Zapsės upės 5 gyvenvietės.

Europos Sąjungos) buvo vykdomas projektas „Lazdijų rajono ir Punsko valsčiaus savivaldybių kultūros paveldo pritaikymas turizmo plėtrai“, kuriuo planuota Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės teritorijoje sutvirtinti eroduojančius šlaitus ir įrengti turizmo infrastruktūrą: pastatyti lauko baldus, šiukšliadėžę, informacinį stendą, laiptus, automobilių stovėjimo vietą, baidarių priekplaukas. Prieš pradėdant tvarkymo darbus 2006 m. buvo atlikti objekto žvalgomieji tyrimai, kurių metu senovės gyvenvietės ir aplinkinėje teritorijoje iširta 16 šurftų, iš viso 24 m² dydžio plotas. Kadangi turizmo infrastruktūrą planuota įrengti kultūros paveldo vertybės teritorijos pietinėje dalyje, tad ir tyrimai labiau koncentruoti šioje vietoje. Tyrimų metu identifikuota ir nustatyta archeologiškai vertinga gyvenvietės kultūrinio horizonto ir radinių išplitimo teritorija, patikslinta chronologija ir stratigrafinės sąlygos. 2007 m. rugpjūčio–lapkričio mėn. vykdyti plataus masto Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės archeologiniai tyrimai. Jų metu siekta iširti intensyviai žmogaus ir gamtos ardumą rytinį gyvenvietės pakraštį (skardį palei upę), kuriame 2006 m. žvalgomųjų tyrimų metu aptiktas kultūrinis horizontas su radiniais, liudijantis apie vis dar išlikusias akmens amžiaus gyvenvietės liekanas. Tyrimai vykdyti pagal KPD ir LAD kultūros vertybių archeologinių vertingųjų savybių pobūdžio atskleidimo programą. Šiais archeologiniais kasinėjimais buvo stengiamasi iširti labiausiai sužalotas ir tvarkytinas kultūros vertybės teritorijos vietas. Dalis tyrimų atlikta šio straipsnio autoriaus lėšomis. Tiek žvalgomųjų, tiek detaliųjų archeologinių tyrimų rezultatai trumpai pristatyti to meto archeologinėje literatūroje (Marcinkevičiūtė, Šatavičius, 2007; Šatavičius, 2008).

Vietovės geografija ir geomorfologija

Geomorfologiškai ši vietovė priklauso Dainavos fluvio-glacialinių žemumų sričiai, Merkio–Nemuno fluvio-glacialinės lygumos rajonui, Ančios smėlinės lygumos parajonui. Dabartinis apylinkių reljefas ir nuosėdinės dangos suformuoti tirpstant paskutiniam Nemuno ledynui, kai ankstyvų nuledėjimo stadijų ir fazių metu dabartinių Varėnos, Druskininkų ir Lazdijų rajonų pietinėse dalyse išsiliejo plačios priededyninės marios, o įtekantys upeliai ir upės gausiai plukdė smėlingas-žvyringas nuogulas į ledyno distaliniame pakraštyje buvusį reljefo pažemėjimą – lygumų ruožą. Plačios ir, matyt, daug kur seklios priededyninės marios buvo pratekamos ir drenuojamos kiek toliau ir išilgai ledyno pakraščio tekėjusios stambios upės, kurios versmės tuo metu buvo Švoginos upelio slėnis ar net Dysnos upė (Ignalinos r.), o pati senupė tekėjo pietvakarių–vakarų kryptimi į dabartinės Lenkijos teritoriją. Šios stambios upės slėnio įvairaus ilgio atkarpos Lietuvos teritorijoje vėliau paveldėjo dabartinę Žeižėnų, dalis Neries vidurupio, Vokė, Merkys, dalis Nemuno. Ledynui tirpstant ir atsitraukiant iki Pietų ir Vidurio Lietuvos fazinių kraštinių darinių bei apsigrėžus ir šiaurės kryptimi pradėjus tekėti ankstyvajam Nemunui, priededyninės marios palaipsniui seko, palikdamos H_{absl} 130, 125, 120, 115, 110 m lygio krantinius darinius su plačiais smėlynais ir žvyrynais, kurių pradžiūvęs smėlis su smulkesniu žvirgždu vėliau vietomis buvo supustyti į kontinentines kopas. Vėlesniais prebiolingo, biolingo ir aleriodo laikais, šiltėjant klimatui, ištirpo įvairiose reljefo įdubose palaidoti ledo luitai, išvagodami šią apylygę priededyninių marių suklostytą lygumą šiaurės vakarų–pietryčių ir šiaurės rytų–pietvakarių kryptimi rininės kilmės įdubomis bei įvairaus dydžio ir gylio termokarstinėmis pradubomis. Daugelio rinų žemesnėse vietose išsiliejo įvairaus gylio ežerai, sujungti nedidelių upokšnių. Tekančiam vandeniui palaipsniui graužiantis per lengvos sudėties smėlingus-žvyringus gruntus, dalis ežerų buvo nudrenuota, o jų vietoje, susijungus kelioms skirtingų kryptimi rinoms, susiformuodavo stambokos upės. Taip radosi ir Baltoji Ančia. Dar ir dabar kai kur Baltosios Ančios vidurupio ir žemupio pakrantėse galima rasti šių buvusių ežerų liekanų, nors stipriai meandruojanti ir sparčiai smėlingus krantus ardanti bei vagą gilinanti upė juos beveik visur jau sunaikino (1 pav.). Ištekėjus ar nusekus nemažai daliai aleriodo susiformavusių termokarstinių ežerų, sparti ardomoji upės erozija kiek aprimo, tačiau ir toliau tęsėsi.

Antras erozijos suaktyvėjimo etapas jau sietinas su žmogaus ūkine veikla ir tikriausiai prasidėjo XVI–XVII a., kai upe pradėta plukdyti kiršta mediena ir įvairūs miško pramonės produktai (potašas, medžio anglis, derva, degutas). Eroziją dar sustiprino vietos kaimų gyventojų upės pakrantėse ganomi gyvuliai. Silpnai surišti ir galvijų greitai ištrypiami smėlynai, matyt, buvo dažno paupio kaimo vaizdas. Šią situaciją XIX a.–XX a. pirmojoje

1 pav. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės (pažymėta raudonu ovalu) geografinė aplinka. LiDAR planas
Fig. 1. Geographical environment of Kapčiamiestis site (marked with a red oval). A LiDAR plan.

pusėje dar pablogino carinės Rusijos infrastruktūros statybos darbai bei praūžę Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai, kai apylinkėse buvo masiškai kertami miškai, išdeginama miško paklotė. Prie erozijos ypač prisidėjo pokaryje ant Baltosios Ančios intako Niedos, netoli jų santakos, pastatyta Kapčiamiesčio užtvanka-hidroelektrinė, dažnai kaitaliojusi vandens debitą upėje. Dėl šių veiksnių suaktyvėjusi Baltosios Ančios upės vandens erozija per maždaug 200 metų gerokai nuardė šiaurinį ir rytinį krantus ir suformavo išpūdingo dydžio ir grožio pusiasalį, kuriam, netolimoje ateityje upės vagai pragaužus pusiasalio sąsmauką, lemta virsti salpinių pievų sala.

Išlikusios gyvenvietės paviršius įvairiose teritorijos vietose kiek skiriasi. Nedidelis piečiausias teritorijos ruožas yra bemaž lygus, šiek tiek nuolaidėjantis pietryčių kryptimi. Toliau išilgai upės šiaurinės pakrantės ir erozinio kyšulio sąsmaukoje stūkso stipriai eroduotos eolinės kopos, išskylančios iki 4 m aukščio, nedidelių kopų yra ir tolesnėje kyšulio dalyje, arčiau šiaurės vakarinio pakraščio. Pats erozinis kyšulys yra lėšio formos ir ištįsęs šiaurės rytų kryptimi, apie 215 m ilgio ir 95 m pločio su ryškiau išplatėjusia vidurine dalimi ir siaurėjančiais galais. Pietvakariuose, sąsmaukos siauriausioje vietoje kyšulys tėra apie 7 m pločio viršuje ir 26–27 m pločio apačioje (2 pav.). Eroziniam kyšulyje paviršius palaipsniui žemėja šiaurės rytų, o kiek mažiau – pietryčių kryptimis. Upės krantai skardingi, su ryškiomis erozinėmis išplovomis ir nuošliaužomis (3 pav.). Tik pats šiaurės rytinis erozinio kyšulio smaigalys ir dalis pietrytinio kranto yra kiek nuolaidesni. Skardingų krantų aukštis prieš erozinio kyšulio sąsmauką esančioje lygumoje siekia apie 6–6,5 m, o kopyne – 10–10,5 m. Šiuo metu gyvenvietės teritorija apaugusi retu pušynu.

Apie eroziją šiame straipsnyje rašoma neatsitiktinai, nes tai bene pagrindinis veiksnys, nulėmęs ir suformavęs dabartinę aprašomos vietovės išvaizdą. Gyvenvietės teritorijoje esančios lakaus smėlio kopos ir upės skardis dėl šlaitais laipiojančių žmonių, lietaus vandens ir upės graužimo sukeltos erozijos sparčiai nyko – nuslinkdavo į upę. Vien tik per paskutinius 30 metų iki aprašomų tyrimų upė nuplovė apie 15–30 m pločio ruožą ties gyvenvietės šiauriniu ir rytiniu pakraščiu.

2 pav. Intensyviai eroduojantys paviršiai erozinio kyšulio sąsmaukoje, 2006 m. liepa. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 2. Intensively eroded surfaces in the neck of erosive cape, July, 2006. Photo by E. Štavičius.

3 pav. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės rytinį pakraštį eroduojantys upės skardžiai, 2006 m. liepa. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 3. River cliffs eroding the eastern edge of Kapčiamiestis site, July, 2006. Photo by E. Štavičius.

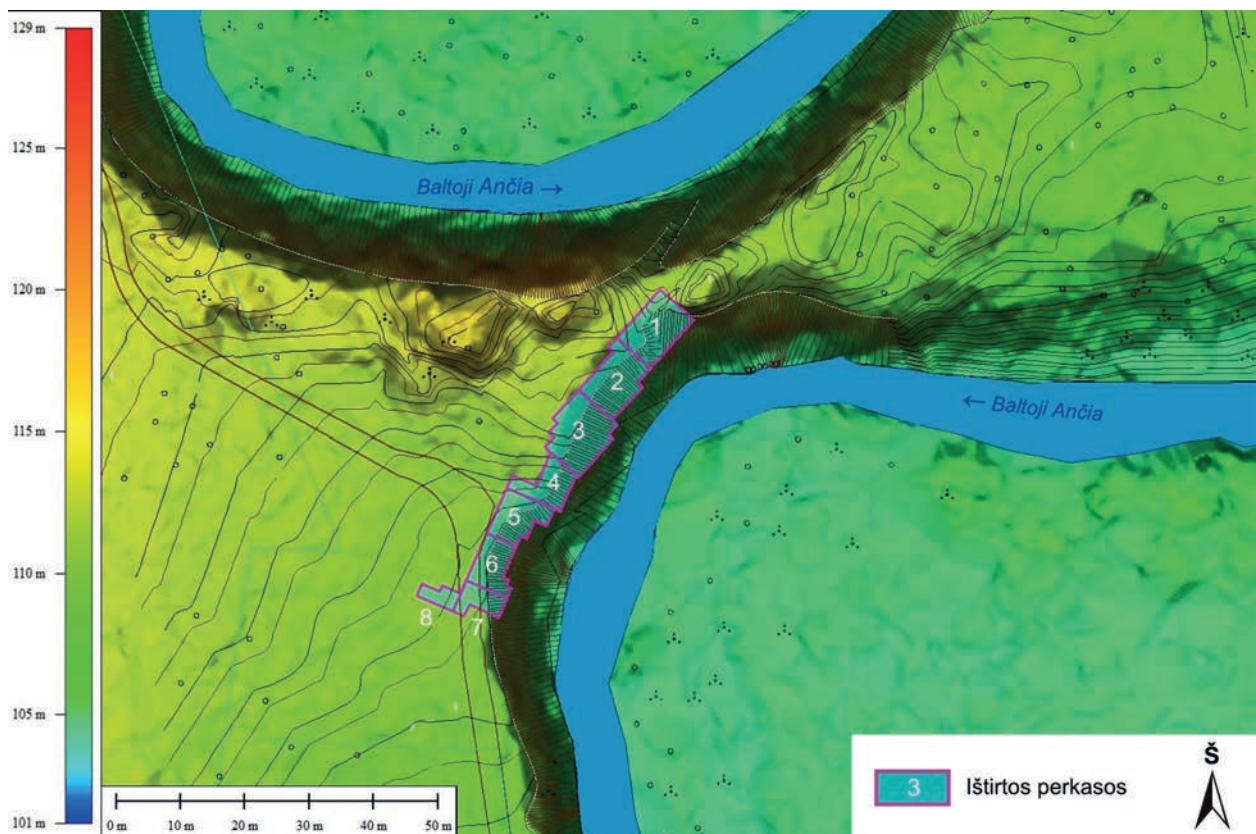
Kaip kadaise atrodė vietovė, kurioje buvo įkurta Kapčiamiesčio senovės gyvenvietė, tiksliai pasakyti gana sunku, nes ši upės slėnio dalis ypač stipriai pažeista erozijos. Sprendžiant iš kiek aukščiau ir žemiau kyšulio upės pakrantėse esančių nedidelių, bet aiškiai terasuotų atkarpų, galima pagrįstai teigti, kad čia būta keleto smulkių rininių ežerėlių, kurių išsidėstymas bendroje upės rinos linijoje sudarė savotišką didelę kilpą. Upės vandeningai tekmei palapsniui gilinant vagą, ežerėliai seko, palikdami plonus limninio smėlio ruožus buvusių terasuotų atabrūdų vietose. Vakariau erozinio kyšulio tyvuliavęs rininis ežerėlis buvo apie 400–450 m ilgio ir 80–150 m pločio. Tačiau piečiau jo buvęs kitas rininis ežerėlis buvo kur kas ilgesnis ir vingiuotesnis – daugiau nei 1 km ilgio ir 90–160 m pločio. Beje, nuo minėto pirmojo ežerėlio upės vaga keičia tekėjimo kryptį – vietoj pietų krypties pasuka į pietryčius.

Akmens amžiaus gyvenvietė greičiausiai buvo įkurta prie rininio slėnio stataus vingio, tarp abiejų pratekamų ežerviečių esančioje lygoje viršutinės terasos aikštelėje / plato, taip paliekant dabartinio erozinio kyšulio šiaurės rytinį galą neapgyvendintą (žvalgant erduojamą paviršių čia nerasta titnago radinių).

Archeologiniai tyrimai

Detaliųjų archeologinių tyrimų metu gyvenvietėje ištirtas kiek didesnis nei 400 m² dydžio plotas palei Baltosios Ančios dešiniojo kranto skardžio kraštą ir šalia jo, t. y. gyvenvietės rytinėje dalyje (4 pav.). Tyrimai vykdyti lygumoje priešais pusiasalio sąsmauką (5 pav.) ir erozinio kyšulio sąsmaukos ruože (kopyne). Tirtas plotas tęsiasi išilgai upės erduojamo rytinio gyvenvietės pakraščio laužta linija: erozinio kyšulio sąsmaukos kopyne jis orientuotas pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi, o piečiau sąsmaukos (lygumoje) – labiau pietų kryptimi. Iš viso archeologinių tyrimų metu ištirtas apie 60 m ilgio ir nuo 4 iki 9 m pločio upės pakrantės ruožas palei skardį. Tyrimų metu tirta ne tik išlikusi plato dalis palei skardžio kraštą, bet ir dalis jau nuslinkusio šlaito. Iš viso ištirtos aštuonios tarpusavyje besijungiančios perkasos.

Archeologinių tyrimų metu taikyta įprasta tiriant akmens amžiaus gyvenvietes metodika. Visas tirtas plotas suskirstytas 1 × 1 m dydžio kvadratais. Tyrimai atlikti atskiromis perkasomis vienu metu tiriant šiaurės rytinę ir pietinę tiriamo ruožo dalis. Visos perkasos jungiasi tarpusavyje į bendrą ištirtą plotą. Gruntas kastas mentelėmis, skutant 1–2 cm storio sluoksneliais. Dalis grunto lygumoje priešais kopyną, kur gausiau surasta titnago radinių, buvo persijota sietu su 2 × 2 mm dydžio akimis. Radiniai iš tyrimų ruožo lygumoje priešais kopyną (plotai 4–8)

4 pav. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės teritorija su pažymėta tyrimų vieta. LiDAR ir topografinis planas. E. Šatavičiaus brėžinys

Fig. 4. The territory of Kapčiamiestis site with a marked research area. A LiDAR and topographic plan. Drawing by E. Šatavičius.

5 pav. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės tyrimų akimirka lygumoje priešais kopyną. E. Štavičiaus nuotrauka
Fig. 5. A moment of research in Kapčiamiestis site in the plain in front of the dunes. Photo by E. Štavičius.

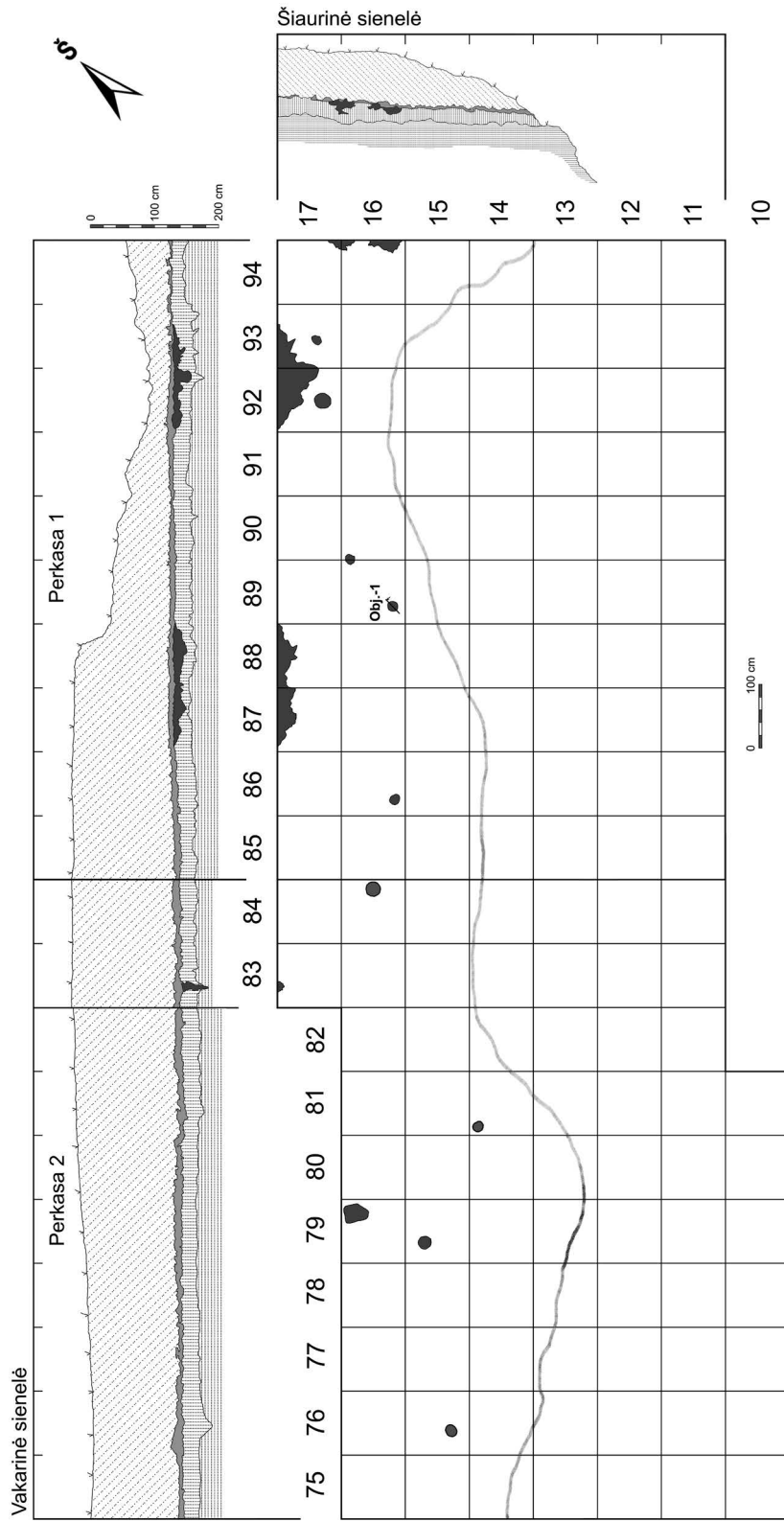

6 pav. Planiruojami ištirti ir eroduojantys Baltosios Ančios skardžiai erozinio kyšulio sąsmaukoje. E. Štavičiaus nuotrauka
Fig. 6. The eroding scarp of Baltoji Ančia River in the neck of the erosive cape is managed. Photo by E. Štavičius.

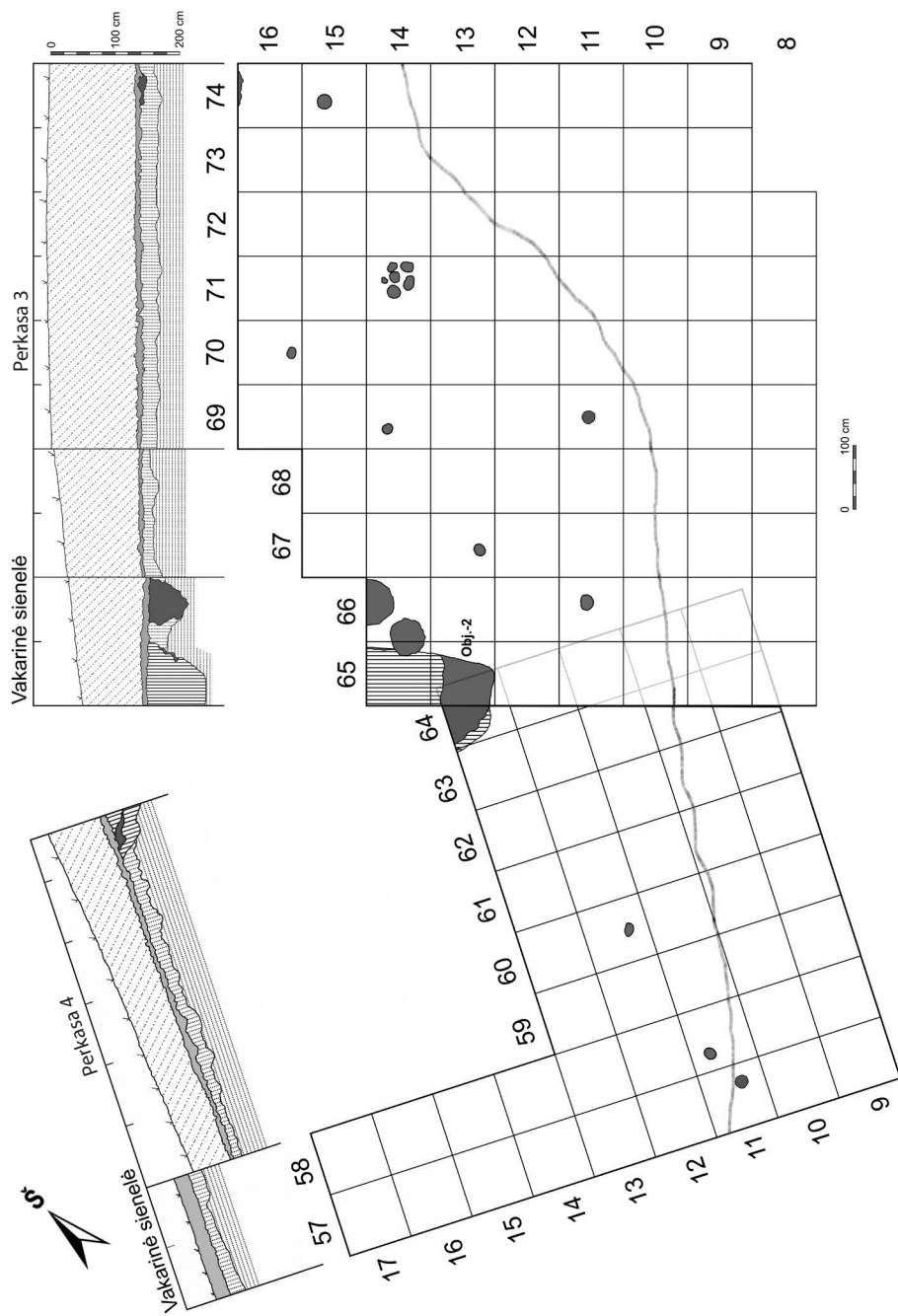
rinkti atskirais sluoksniais iš kiekvieno kvadrato atskirai, o iš tyrimų ruožo kyšulio sąsmaukos kopyne (plotai 1–3) – kiekvienas radinys žymėtas individualiai trijų dimensijų matavimais.

Pažymėtina, kad archeologinių tyrimų metu beveik lygiagrečiai vyko ir teritorijos tvarkybos darbai, tad visos ištirtos perkastos buvo gana greitai užpilamos gruntu, o ištirti eroduojantys upės skardžiai pažeminami, planiruojami ir padengiami humusingu gruntu (6 pav.). Daugelis eroduojamo kranto vietų palei upės vagą buvo apsaugotos ir stabilizuotos tankiai sukalant ažuolinius polius bei papildomai tarp jų ištiesiant metalinį tinklą.

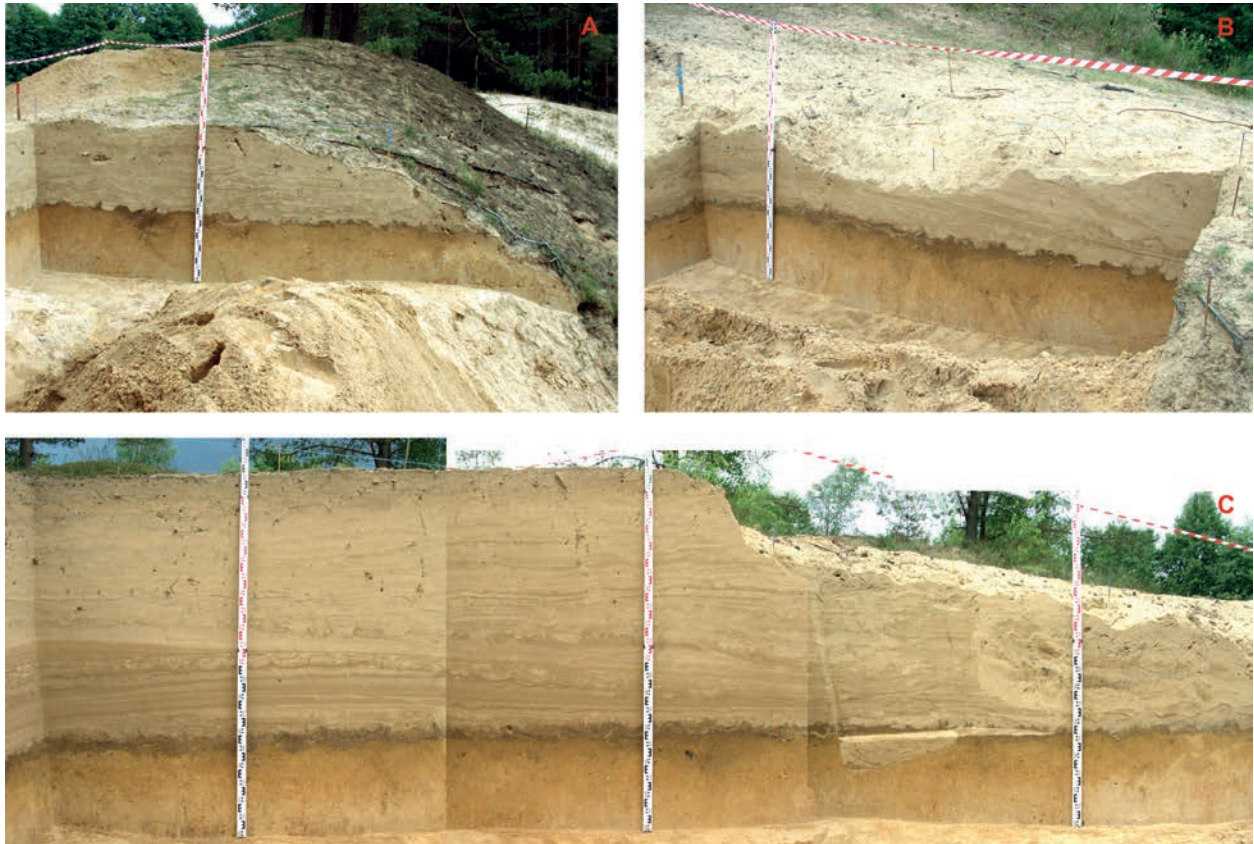
Objekto stratigrafija. Kaip minėta pirmiau, atsižvelgiant į vietovės geomorfologines sąlygas, ištirtą plotą galima padalyti į dvi zonas. Pirmojoje zonoje (kyšulio sąsmaukos kopyne) stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo velėna ir balkšvas-pilkšvas eolinis smėlis (iki 1,7 m storio) su aiškiais besikeičiančiais šviesesnio ir tamsesnio smėlio ruoželiais; žemiau slūgsojo tamsiai pilkos spalvos iš dalies perpustytas ir nupustytas smėlingas iškastinio dirvožemio sluoksnis (5–16 cm storio); po juo buvo atidengtas pilkai geltonas-rudas smėlis (15–35 cm

7 pav. Perkasaų 1 ir 2 planas. Sutartiniai ženklai pateikti 13 pav. E. Šatavičiaus brėžinys
Fig. 7. Plan of excavated areas 1 and 2. Symbols are given in Fig. 13. Drawing by E. Šatavičius.

8 pav. Perkasa 3 ir 4 planas. Sutartiniai ženklai pateikti 13 pav. E. Šatavičiaus brėžinys
 Fig. 8. Plan of excavated areas 3 and 4. Symbols are given in Fig. 13. Drawing by E. Šatavičius.

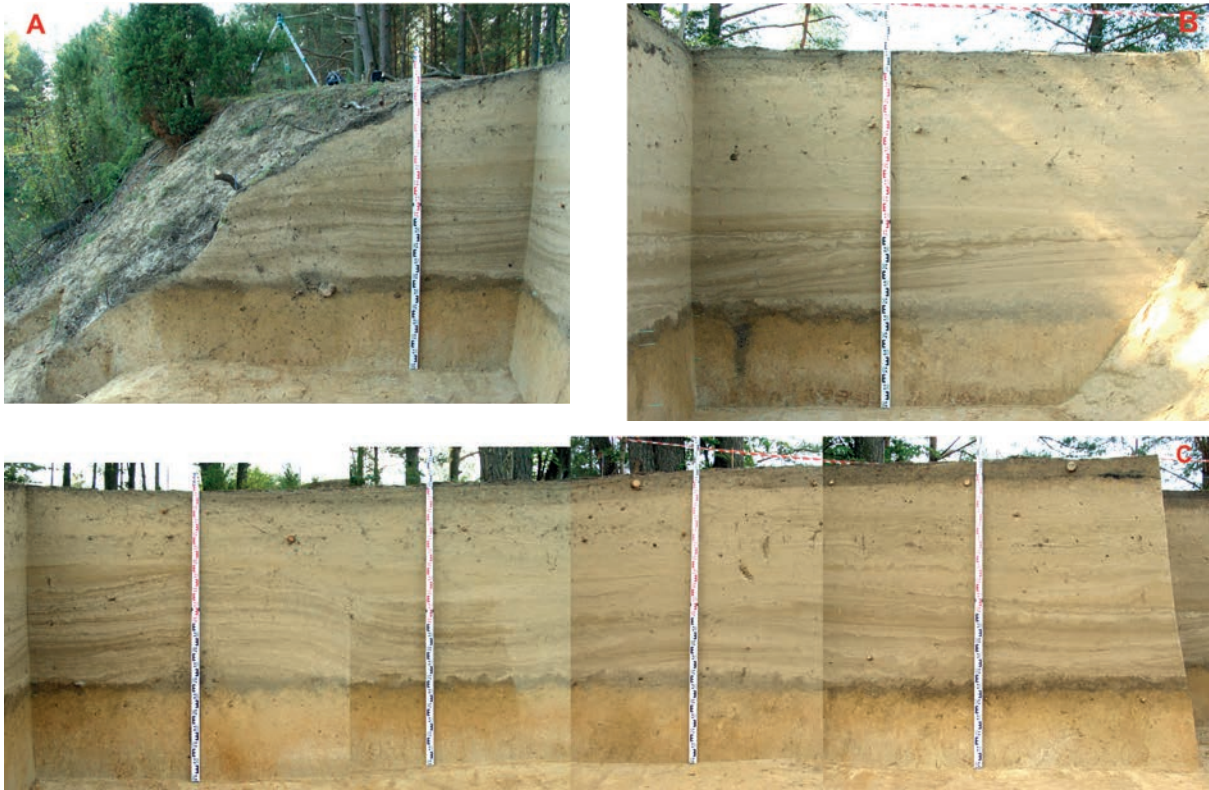

9 pav. Perkasos 1 šiaurinė (A) ir vakarinė (B ir C) sienelės. E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 9. A northern (A) and western (B and C) cross-sections of excavated area 1. Photo by E. Šatavičius.

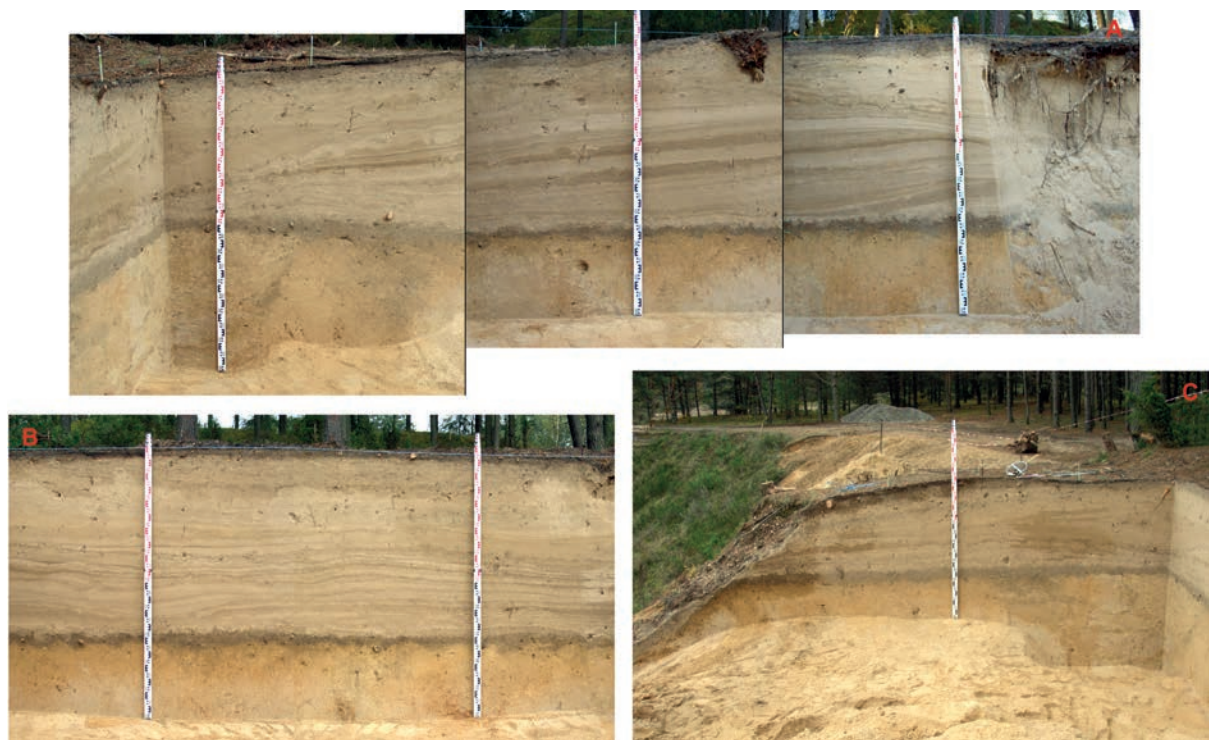
storio); giliau slūgsojo bemaž švarus balkšvas-šviesiai pilkšvas smėlis su nedidele aleurito priemaiša – įžemis (7–8 pav.). Archeologinių radinių pirminis išplitimas sietinas su tamsiai pilkos spalvos iš dalies perpustyto iškastinio dirvožemio ir pilkai geltono-rudo smėlio sluoksniais. Jie tyrimų metu įvardyti kaip kultūrinis horizontas. Pavienių radinių pasitaikė ir eolinio smėlio storymėje, tiek jos viršuje, tiek apačioje. Bendras tirtu horizonto storis čia siekė 1,2–2,3 m (9–12 pav.). Pilkai geltono-rudo smėlio sluoksnyje ir įžemio viršuje buvo atidengtos kelių dešimčių kadaise augusių ir sudegusių pušų ir kadagių sąžalynų kelmų žymės. Jos buvo ypač ryškios, o pušų kelmų vietos net išsiskyrė ryškiu išoriniu kontūru, likusiu nuo sudegusios žievės. Šios žymės labai priminė 40–70 cm skersmens židinius, rastus Margių 1 ar Barzdžio miško (Margių 5) gyvenvietėse (Rimantienė, 1999a; 1999b). Tyrimų metu pavyko nustatyti, kad kopos čia susiformavo tik XX a. pirmojoje pusėje, tikriausiai Pirmojo ar Antrojo pasaulinio karo metu, kai sudegė čia augęs miškas ar buvo išdeginta miško paklotė kirtavietėje. Tai patvirtina keliose vietose eolinio smėlio storymės apačioje ir kontakto su žemiau slūgsojusiame iškastinio dirvožemio horizontu zonoje surastos šiam laikotarpiui būdingos žiestų glazūruotų molinių indų šukės. Atrodo, šias kopas sunėšė vakarų–šiaurės vakarų krypties vėjai.

Antrojoje zonoje (lygumoje priešais kopyną), esančioje į pietus nuo kyšulio sąsmaukos, stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo velėna ir tamsiai pilkos spalvos iš dalies perpustytas, permaišytas smėlingas dirvožemio sluoksnis (10–31 cm storio), stipriai pažeistas miško keliuko; žemiau slūgsojo pilkas ar pilkai geltonas-rudas smėlis (16–36 cm storio), po kuriuo buvo atidengtas balkšvas-šviesiai pilkšvas smėlis su aleurito priemaiša – įžemis (13–14 pav.). Šioje zonoje archeologinių radinių pirminis išplitimas taip pat sietinas su tamsiai pilkos spalvos iš dalies perpustyto dirvožemio ir pilko ar pilkai geltono-rudo smėlio sluoksniais. Jie tyrimų metu įvardyti kaip kultūrinis horizontas. Bendras tirtu horizonto storis čia siekė apie 0,5–0,8 m (15–18 pav.).

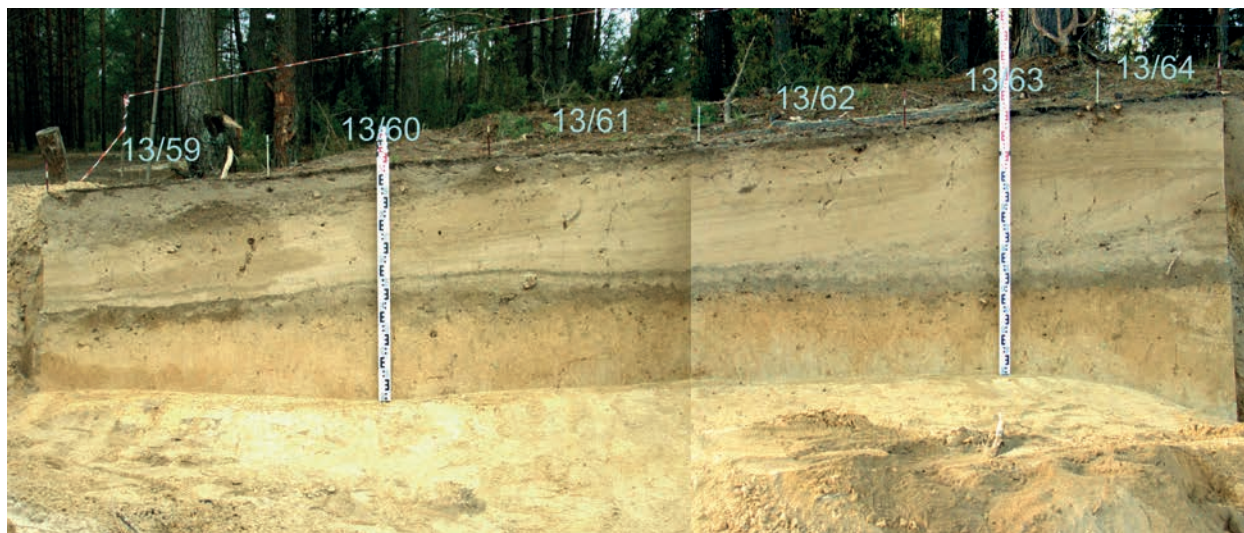
10 pav. Perkastos 2 pietinė (A) ir vakarinė (C ir B) sienelės. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 10. A southern (A) and western (C and B) cross-sections of excavated area 2. Photo by E. Štavičius.

11 pav. Perkastos 3 vakarinė (A ir B) ir pietinė (C) sienelės. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 11. A western (A and B) and southern (C) cross-sections of excavated area 3. Photo by E. Štavičius.

12 pav. Perkasos 4 vakarinė sienelė. E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 12. A western cross-section of excavated area 4. Photo by E. Šatavičius.

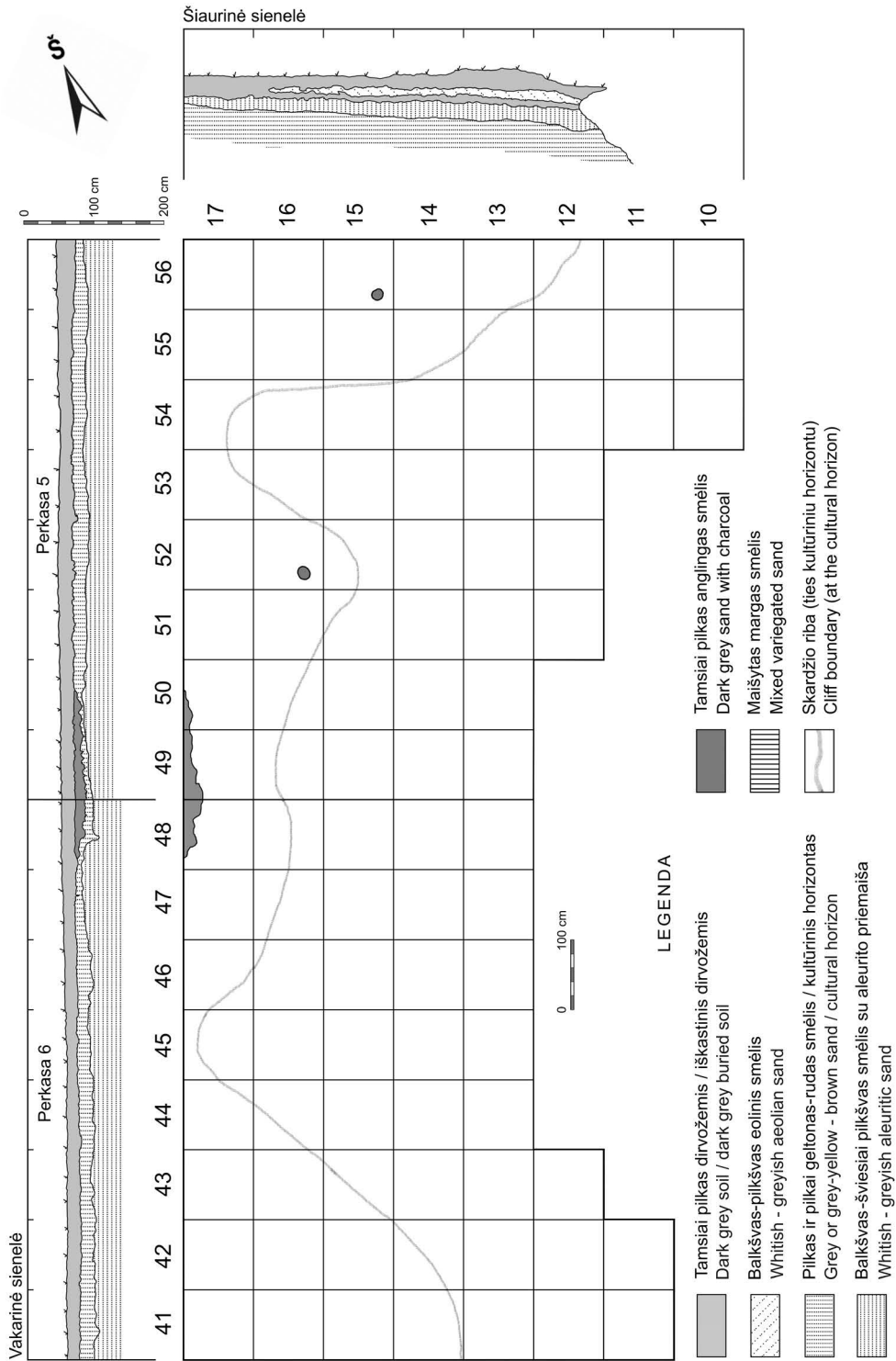
Šioje gyvenvietėje su pirminiu archeologinių radinių išplitimu siejami du skirtingi litologiniai horizontai. Pirmasis iš jų būtų tamsiai pilkos spalvos dirvožemis (teritorijoje priešais kopyną) ir tamsiai pilkos spalvos iškastinio dirvožemio sluoksnis (kyšulio sąsmaukos kopyne). Tačiau šis litologinis horizontas yra stipriai paveiktas įvairių erozinių veiksnių (perpustytas, permaišytas) ir keletu pastarųjų šimtmečių žmogaus ūkinės veiklos. Be to, dalis jo susiformavo yrant žemiau buvusiam horizontui. Todėl bemaž visi šiame sluoksnyje rasti radiniai, tikėtina, yra ne pirminėse savo vietose, o perklostyti.

Daugmaž *in situ* slūgsantys radiniai, nors neabejojama, kad dalis jų buvo paveikta postdepozicinių veiksnių, sietini su žemiau slūgsojusiu pilku ar pilkai geltono-rudo smėlio horizontu, ypač iš lygumos priešais kopyną. Tačiau ir šio sluoksnio negalima įvardyti kaip visaverčio gyvenvietės kultūrinio sluoksnio, nes šis litologinis horizontas savo spalva, tekstūra ir struktūra nebuvo visiškai pakeistas į antropogeninės kilmės horizontą. Todėl jam įvardyti geriau tinka kultūrinio horizonto terminas. Analogišką situaciją atskleidžia daugelio Lietuvos finalinio paleolito ir ankstyvojo mezolito gyvenviečių stratigrafiniai duomenys, nes keletą ar keliolika metų gyvavusios gyvenvietės, kuriose buvo nedidelis skaičius individų ir vyko gana ribota ūkinė veikla, negali visiškai performuoti natūralių geologinių sluoksnių.

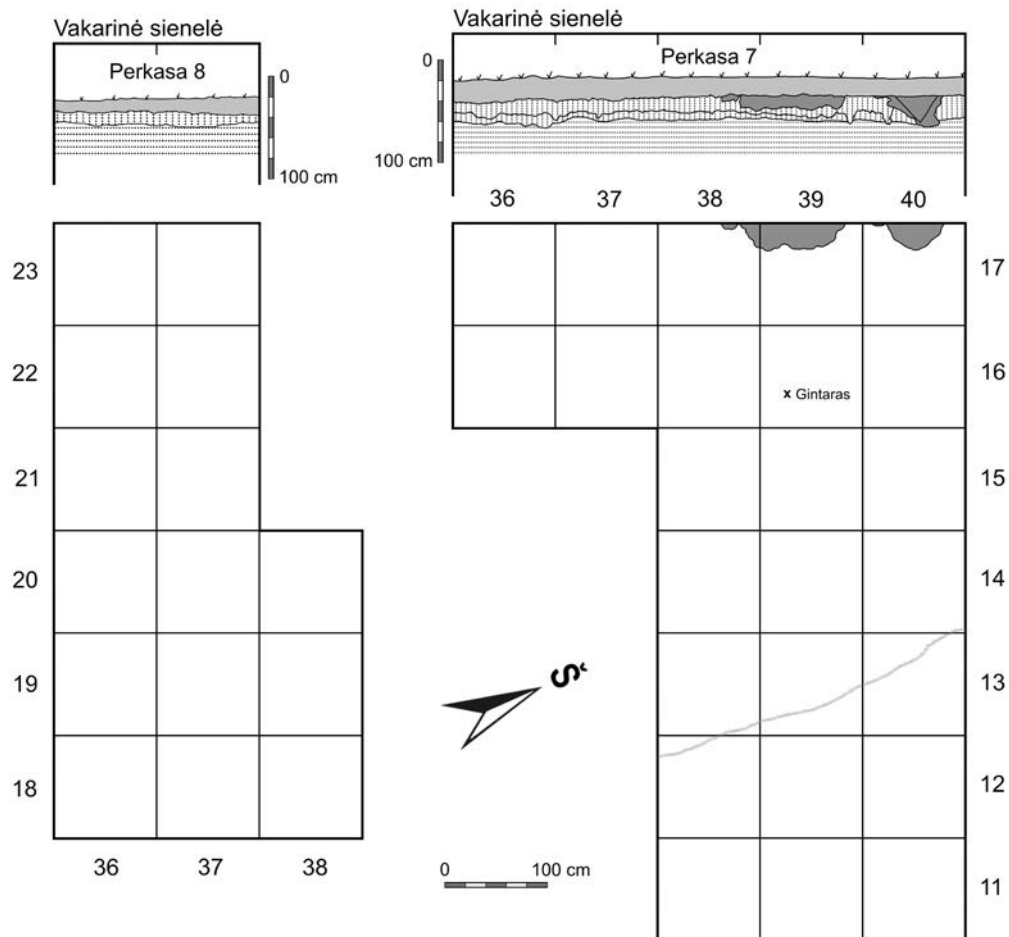
Abiejose tirtose zonose, pilko ar pilkai geltono-rudo smėlio sluoksnyje ir iškart žemiau jo vietomis aptikta smulkaus žvirgždo, o kai kur jis sudaro net ploną sluoksnelį. Vietomis jame pasitaikė net stambesnių gargždo apvalainukų (iki 11 cm dydžio). Gali būti, kad tai ankstyvosios paviršiaus defliacijos ar fluvio-glacialinių procesų, vykusių vėlyvojo ledynmečio pabaigoje, dar prieš čia įsikuriant akmens amžiaus žmonėms, požymiai.

Kultūrinio horizonto ypatumai. Nors detalieji tyrimai atlikti gana dideliame plote, tačiau archeologinių struktūrų / objektų atidengta tik keletas. Kyšulio sąsmaukos kopyne tirtu ruožo šiaurės rytinėje dalyje, žemiau iškastinio dirvožemio sluoksnio atidengtos sudegusio medinio stulpo liekanos (objektas 1). Atidengta dalis buvo apie 50 cm ilgio ir maždaug 10–12 cm skersmens, pats galas 25 cm ilgio atkarpoje tolygiai nusmailintas (19 pav.). Šios stulpo liekanos priskirtinos vėlyviems laikams (XIX a.–XX a. pirmajai pusei).

Kitokio pobūdžio struktūra (objektas 2) atidengta šio ruožo pietvakariniame pakraštyje, ties perkasos kampu, ir ištirta tik iš dalies. Atidengtoji duobės dalis buvo maždaug 1 × 2 m dydžio ir nuo iškastinio dirvožemio apatinės ribos siekė iki 88 cm gylio. Duobės išorinis kontūras ryškiau įanglintas, siekia nuo 4–6 iki 60–70 cm pločio. Duobės viduje kultūrinio horizonto pilkai geltonas-rudas smėlis persimaišęs su balkšvu įžemio smėliu (8, 11C, 20 pav.). Jokių radinių šioje struktūroje nebuvo aptikta. Ši struktūra tikriausiai skirtina pagrindiniam gyvenvietės etapui.

13 pav. Perkasaų 5 ir 6 planas. *E. Šatavičiaus brėžinys*
Fig. 13. Plan of excavated areas 5 and 6. *Drawing by E. Šatavičius.*

14 pav. Perkasų 7 ir 8 planai. Sutartiniai ženklai pateikti 13 pav. E. Šatavičiaus brėžinys
 Fig. 14. Plan of excavated areas 7 and 8. Symbols are given in Fig. 13. Drawing by E. Šatavičius.

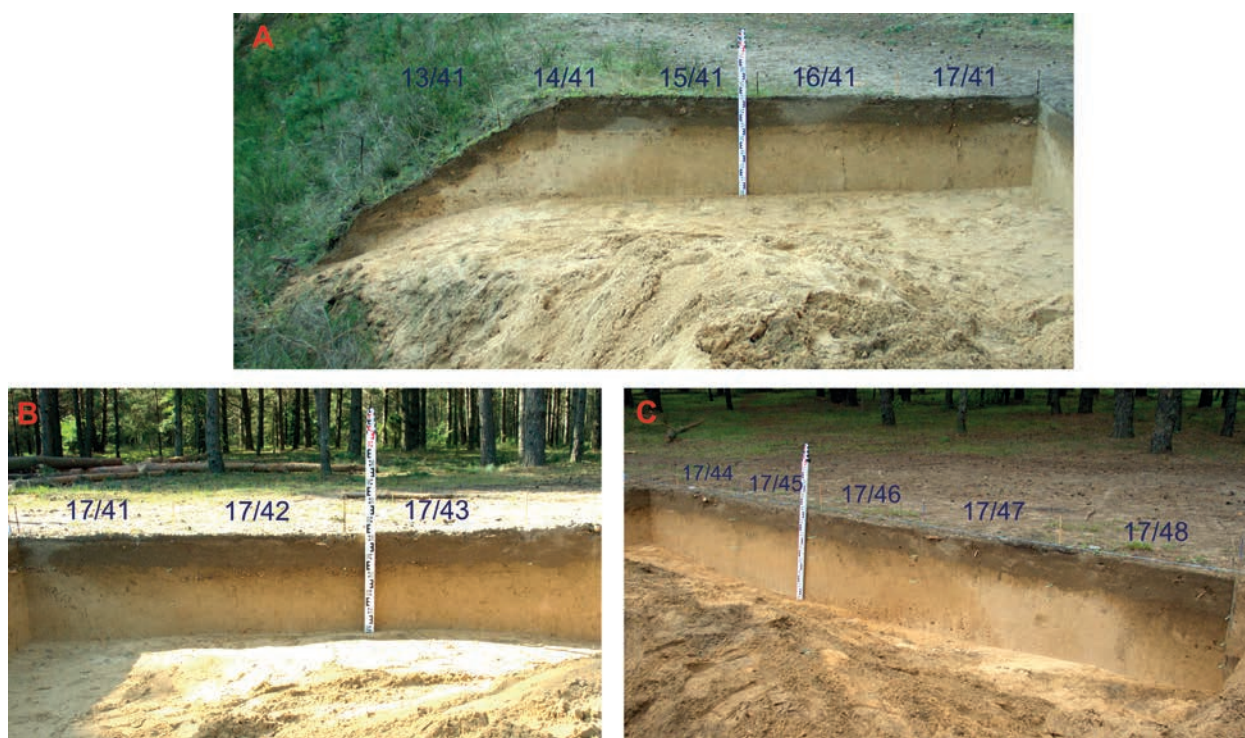
Lygumoje prieš kopyną tirtame ruože aiškesnių savo spalva ar grunto struktūra išsiskiriančių struktūrų nerasta, išskyrus degusius medžių kelmus. Tačiau tiek šiauriniame, tiek pietvakariniame tirtu ruožo pakraštyje identifiukuoti du ryškesni plokščiadugniai kultūrinio horizonto pagilėjimai, kurie ištirti tik iš dalies. Pirmasis (šiaurinis, kv. 17/58) atidengtas perkastos kampe, žemiau iškastinio dirvožemio sluoksnio ir buvo apie 84×90 cm dydžio bei 30 cm storio (8, 21 pav.). Antrasis (pietinis) atidengtas įrengiamos mašinų stovėjimo aikštelės šiauriniame pakraštyje, žemiau dirvožemio sluoksnio. Jo ribos ne visai aiškios, be to, ištirta tik šiaurinė jo dalis, kuri buvo apie 20–35 cm storio (14, 17–18 pav.). Abi įdubos užpildytos truputį ryškesniu kultūriniam horizontui priskiriamu pilku ir pilkai geltonu-rudu smėliu. Be to, abiejose įdubose gausiai surasta titnago radinių. Neabejotinai abi šios struktūros priskiriamos pagrindiniam gyvenvietės etapui ir tikriausiai sietinos su stovėjusių įgilintų pastatų vietomis.

Radiniai. Archeologinių tyrimų metu iš viso surasti 1167 titnago radiniai. Į šį skaičių įtrauktos ir 2006 m. žvalgymų metu šurfuose 5 ir 15 surastos 6 nuoskalos, nes šie šurfai visiškai patenka į ištirtos perkastos 5 teritoriją. Dauguma jų surinkta antrojoje tyrimų zonoje (lygumoje priešais kopyną). Apie 11 % visų titnago radinių yra pabuvę ugnyje. Titnago radiniai pagaminti iš gana geros kokybės pilkos spalvos vietinio Pietų Lietuvai būdingo titnago. Nors šalia aprašomos gyvenvietės smėlingose prieledyninių marių nuogulose titnago žaliavos nepastebėta, tačiau jos gali būti giliau esančiuose fluvio-glacialiniuose dariniuose, kurie gali būti perrėžti gilesnių rinų ir jų šlaituose išėiti į paviršių. Kitu atveju titnago žaliava turėjo būti renkama šiauriau, už keleto kilometrų esančiose žvyringose fluvio-glacialinėse lygumose ir iš ten atsinešama.

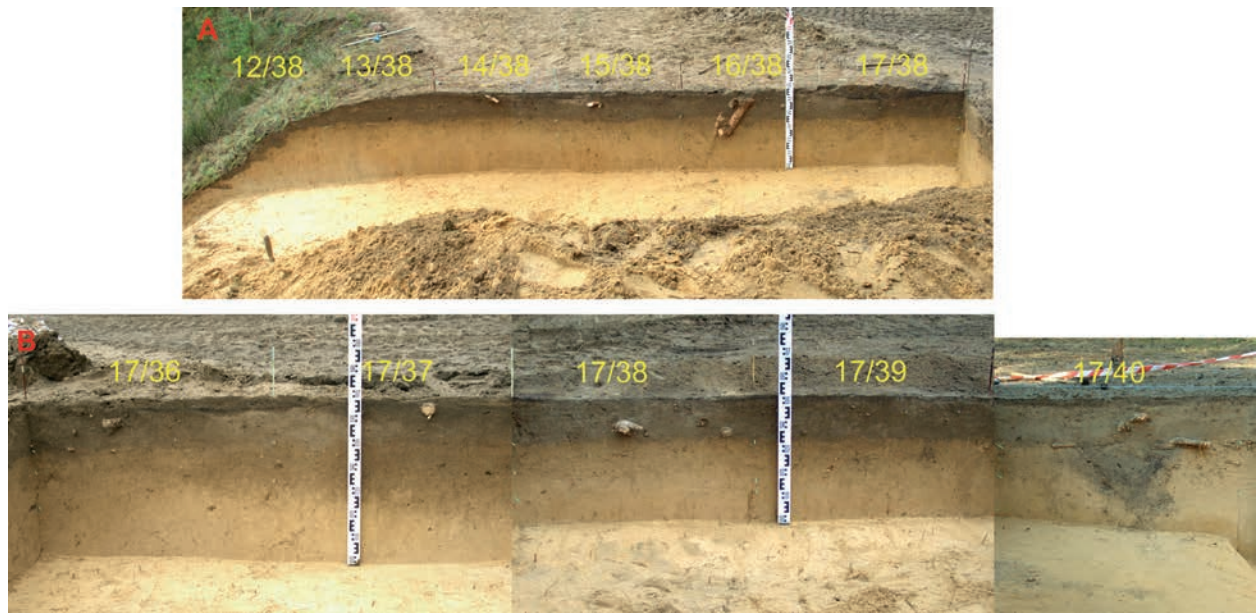
15 pav. Perkasos 5 šiaurinė (A), vakarinė (B) ir pietinė (C) sienelės. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 15. A northern (A), western (B) and southern (C) cross-sections of excavated area 5. Photo by E. Štavičius.

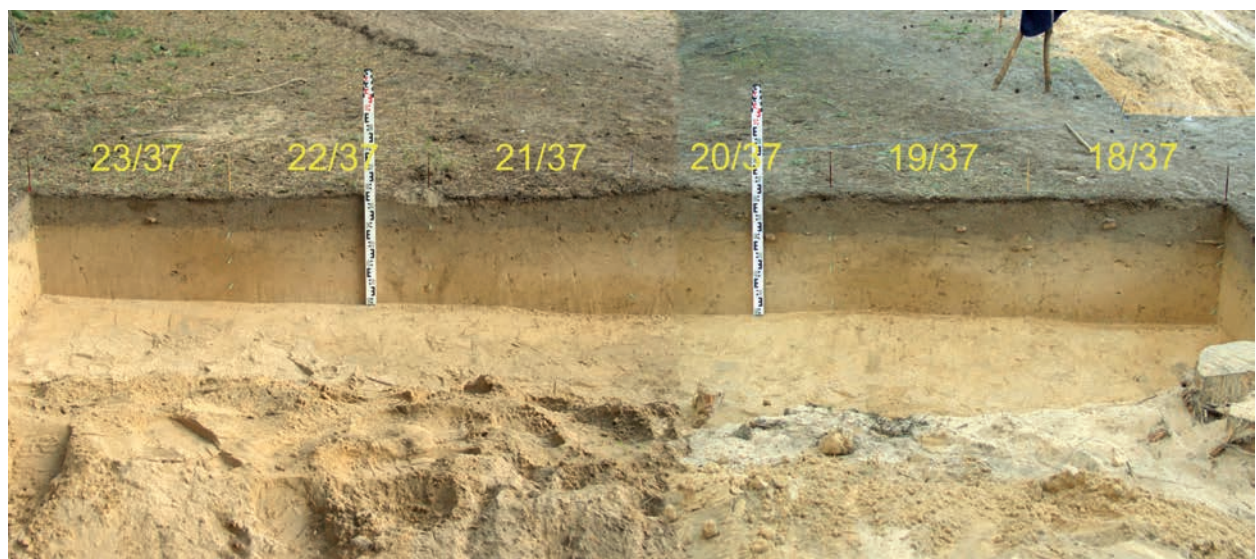
16 pav. Perkasos 6 pietinė (A) ir vakarinė (B ir C) sienelės. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 16. A southern (A) and western (B and C) cross-sections of excavated area 6. Photo by E. Štavičius.

17 pav. Perkasos 7 pietinė (A) ir vakarinė (B) sienelės. E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 17. A southern (A) and western (B) cross-sections of excavated area 7. Photo by E. Šatavičius.

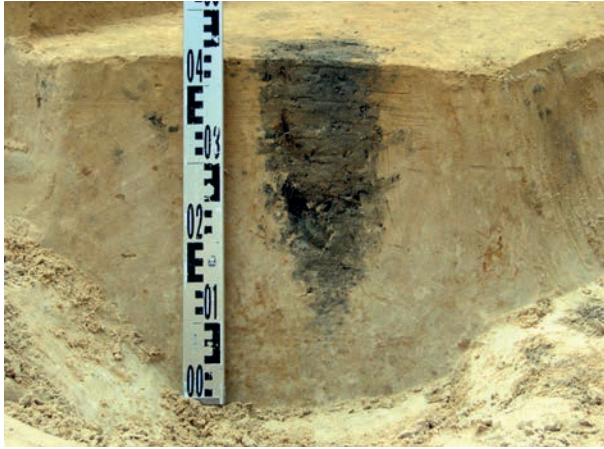

18 pav. Perkasos 8 šiaurinė sienelė. E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 18. A northern cross-sections of excavated area 8. Photo by E. Šatavičius.

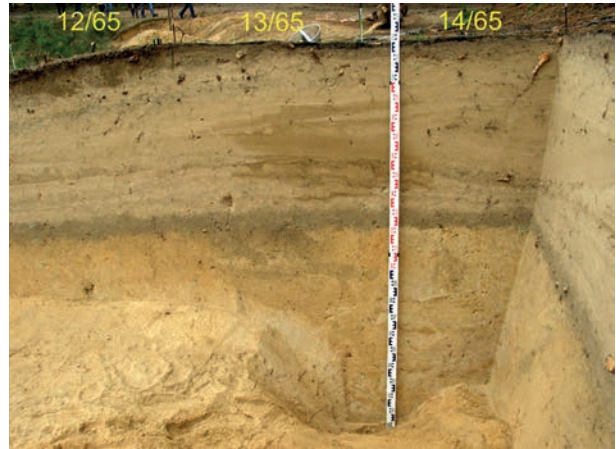
Lygumoje priešais kopyną ištirtame plote identifiikuotos dvi titnago radinių koncentracijos vietos (22 pav.). Nors jos ištirtos tik iš dalies, tačiau abi siejamos su identifiikuotais kultūrinio horizonto sustorėjimais ir pagilėjimais. Pietinėje koncentracijoje surasta apie 70 titnago radinių, iš kurių ne mažiau kaip 45 rasti žemiau dirvožemio sluoksnio esančiame pilko ir pilkai geltono-rudo smėlio kultūriniame horizonte (*in situ*), siejamame su neaiškių kontūrų ir pilkesnio smėlio pagilėjimu. Šio sluoksnio apatinėje dalyje rastas ir vienas suskilęs gintaro gabaliukas (kv. 16/39).

Šiaurinės titnago radinių koncentracijos atidengta dar mažesnė dalis, tačiau čia surasta absoliuti dauguma visų titnago radinių – maždaug 30 m² plotelyje jų rasta apie 900, o perkasos kampe esančiame 1 m² dydžio

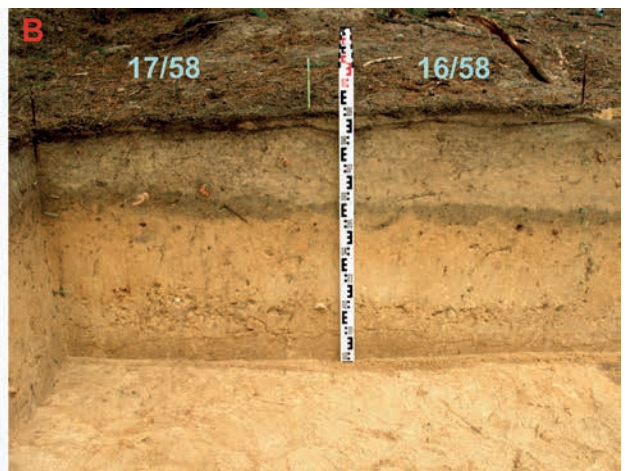
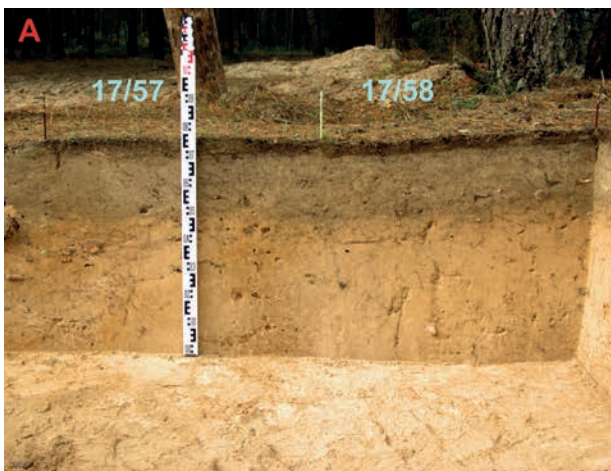
19 pav. Perkasoje 1 atidengtas sudegusio medinio stulpo pjūvis. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 19. A cross-section of a burnt wooden pole was uncovered in excavated area 1. Photo by E. Štavičius.

20 pav. Stambios duobės pjūvis perkasoje 3 pietinėje sienelėje. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 20. A cross-section of a large pit in the southern wall of excavated area 3. Photo by E. Štavičius.

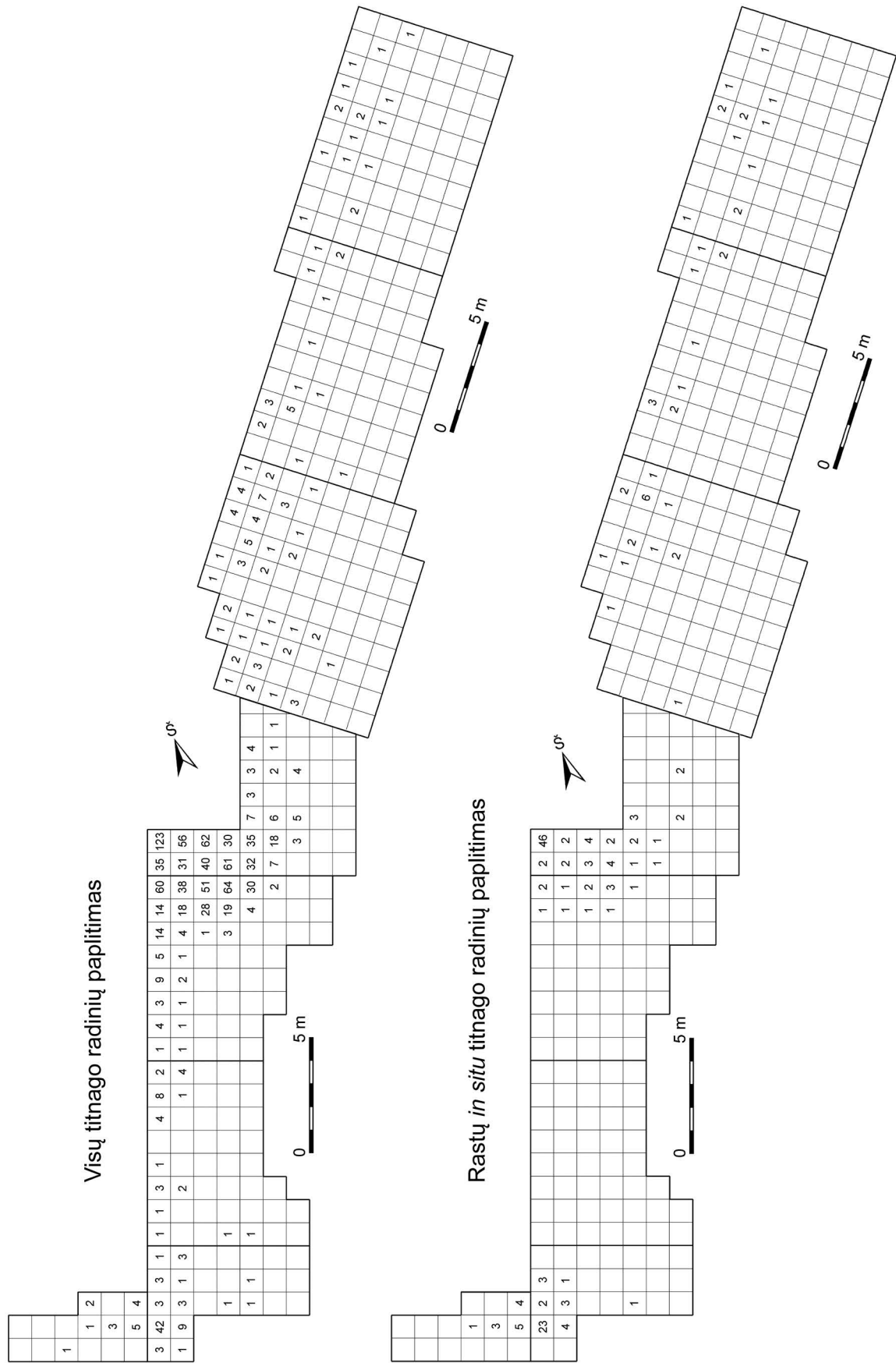

21 pav. Kultūrinio horizonto pagilėjimas perkasoje 4 vakarinėje ir šiaurinėje sienelėse. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 21. Deepening of the cultural horizon in the western and northern walls of the excavated area 4. Photo by E. Štavičius.

plotelyje (kv. 17/58) – net 123 vienetai. Atitinkamai žemiau dirvožemio ir iškastinio dirvožemio sluoksnio esančiame pilko ir pilkai geltono-rudo smėlio kultūriniame horizonte bei jo ryškesniame pagilėjime (*in situ*) rasta apie 90 titnago radinių. Tačiau šios vietos stratigrafija buvo daug stipriau pažeista erozijos ir augančių medžių šaknų, tad *in situ* slūgsančių radinių kiekis čia turėtų būti kur kas didesnis (kol kas didesnioji jų dalis priskirta aukščiau esančiam horizontui).

Analizuojant abi šias titnago radinių koncentracijos vietas į akis krinta dar vienas akivaizdus faktas – skirtinguose sluoksniuose rasti titnago radiniai puikiai koreliuoja pagal planigrafinį paplitimą ir kiekybiškumą (22 pav.). Tai rodo, pirma, kad abi šios koncentracijos vietos laikui bėgant išliko beveik nepažeistos arba labai mažai pažeistos, o antra, kad tiek tamsiai pilko dirvožemio / iškastinio dirvožemio sluoksnis, tiek žemiau atidengtas pilko ir pilkai geltono-rudo smėlio sluoksnis – abu laikytini vienu kultūriniu horizontu, tik pirmasis iš jų laikui bėgant dėl intensyvių dirvodaros procesų pakeitė savo spalvą ir tekstūrą.

22 pav. Titnago radinių pasiskirstymas tyrime ruože. E. Šatavičiaus brėžinys
Fig. 22. Distribution of all flint finds (above) and found in situ (below) in the investigated area. Drawing by E. Šatavičius.

23 pav. Titnago radiniai. Dvigaliai skaldytiniai (1 ir 2). E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 23. Flint artefacts. Double-platform cores (1 and 2). Photo by E. Šatavičius.

Visa tai apibendrinus galima pagrįstai teigti, kad čia kadaise gyvenę žmonės titnago radinius paskleidė paviršiniame žemės sluoksnyje, kuris vėliau pasidengė keleto centimetrų storio velėnos bei samanų sluoksniu ir pavirto 20–30 cm storio tamsiai pilku dirvožemio sluoksniu, o buvusiose intensyvesnės ūkinės veiklos vietose ar įgilintų pastatų zonose dalis radinių pateko į gilesnius sluoksnius, kas atitiktų dabartinį pilko ir pilkai geltono-rudo smėlio horizontą. Taigi šios gyvenvietės tyrimai akivaizdžiai rodo, kad žemės paviršiuje esantis dirvožemio sluoksnis (bent jau jo vidurinė–apatinė dalis) taip pat neretu atveju laikytinas tokiu pačiu kultūriniu sluoksniu / horizontu kaip ir žemiau esantis sluoksnis. Tiriant kitas akmens amžiaus gyvenvietes ir norint tai šimtu procentų patvirtinti ar paneigti, reikia iširti bent keliasdešimties kvadratinų metrų objekto teritorijos plotą ir atlikti radinių pasiskirstymo analizę skirtinguose litologiniuose horizontuose, o ne *a priori* teigiant, kad viršutinis dirvožemio sluoksnis yra visiškai sunaikintas kultūrinis horizontas, radinių iš čia nerinkti ar bent jau nežymėti tikslių jų koordinatų, o blogiausiu atveju, neišsiaiškinus, mechanizuotai nukasti visą paviršinį dirvožemio horizontą. Deja, Lietuvoje kol kas taip dažniausiai ir elgiamasi.

Visi titnago radiniai be patinos (išskyrus keliasdešimt vienetų su itin plona besidengiančia melsva patina). Skaldytinių surasta tik 2 (abu dvigaliai prizminiai): vienas beveik sveikas (tik suskilęs į 4 fragmentus), o kitas – fragmentiškas (23 pav.). Taip pat surastas vienas apskaldytas rieduliukas. Beveik visą titnago inventorių sudaro vien tik titnago skalda: įvairaus dydžio nuoskalos, atplaišos ir skaldytinių formavimo bei pataisymų atliekos (24 pav.) sudarė apie 93,23 % (1088 vnt.), o skeltės ir jų dalys tesiekė tik apie 6,17 % (72 vnt.). Daugelis skelčių ne visai taisyklingos, dažnai aversinės pusės negatyvuose matyti „dvigališkumo“ požymių, be to, nemaža jų dalis yra fragmentuotos (25 pav.). Dirbinių rasta nedaug – tik 4 nenustatytų dirbinių fragmentai su retu vienoje iš šoninių kraštinių (26:1–4 pav.). Taip pat aptiktos 2 stambokos nuoskalos su retu ir utilizacija (26:5–6 pav.) bei 2 vidutinio pločio skelčių dalys, su retu vienoje ir abiejose kraštinėse (27 pav.). Titnago inventoriaus analizė leidžia teigti, kad tyrinėtoje vietoje būta titnago apdirbimo dirbtuvės, nes šioje vietoje surasta daug nuo skaldytinių nuskeltos titnago skaldos bei įvairių skaldytinio pataisymo nuoskalų.

24 pav. Titnago radiniai. Skaldytinių fronto pataisymai. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 24. Flint artefacts. Renewal flakes from cores' front. Photo by E. Štavičius.

25 pav. Titnago radiniai. Skeltės ir jų fragmentai. E. Štavičiaus nuotrauka

Fig. 25. Flint artefacts. Blades and their fragments. Photo by E. Štavičius.

26 pav. Titnago radiniai. Dirbinių fragmentai (1–4) ir retušuotos nuoskalos (5–6). *E. Štavičiaus nuotrauka*

Fig. 26. Flint artefacts. Tools' fragments (1–4) and retouched flakes (5–6). *Photo by E. Štavičius.*

27 pav. Titnago radiniai. Retušuotos skelčių dalys. *E. Štavičiaus nuotrauka*

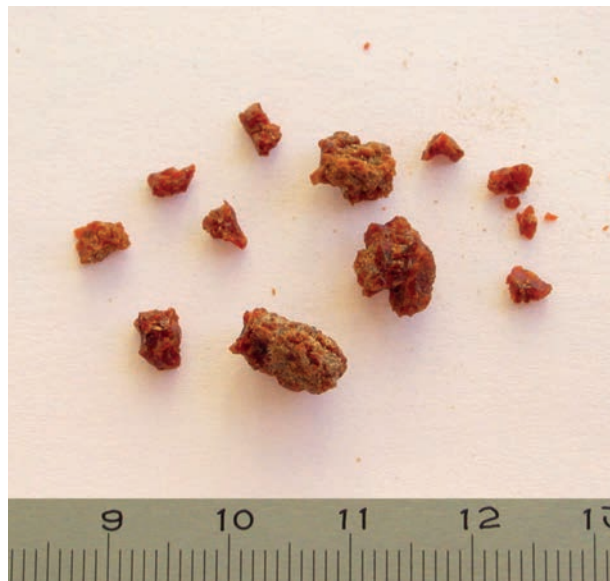
Fig. 27. Flint artefacts. Fragmented blades with lateral retouch (1–2). *Photo by E. Štavičius.*

Dirbinių kolekciją puikiai papildė 1970 m. archeologo R. Olišausko surastas įklotinis antgalius, vienintelis šiuo metu išlikęs dirbinyus iš kadaise surastų keleto dešimčių radinių. Antgalius yra 52,02 × 10,98 × 5,54 mm dydžio, pagamintas iš vidutinio pločio skeltės ir išlikęs apysveikis, – nulūžęs tik įklotinės dalies, apie 1 cm ilgio, galas (28 pav.). Įklotė nežymiai išskirta, suformuota ruošinio proksimaliniame gale abi šonines kraštines pataisant smulkiu ir vidutinio dydžio statmenu retušu. Panašiu retušu abiejose šoninėse kraštines suformuota ir antgalio viršūnė, tik dešinioji kraštinė retušuota ilgesnėje atkarpoje nei kairioji, be to, pastaroji labiau įstriža. Šiam įklotiniam antgaliui artimiausi analogai rasti Paveisininkų piliakalnio, Jonionių 1, Maksimonių 1 ir Merki-

28 pav. 1970 m. surastas įklotinis antgalis. E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 28. A tanged point from Kapčiamiestis site found in 1970. Photo by E. Šatavičius.

29 pav. Perkastos 7 pietiniame pagilėjime surastas sutrūkęs gintaro gabaliukas. E. Šatavičiaus nuotrauka

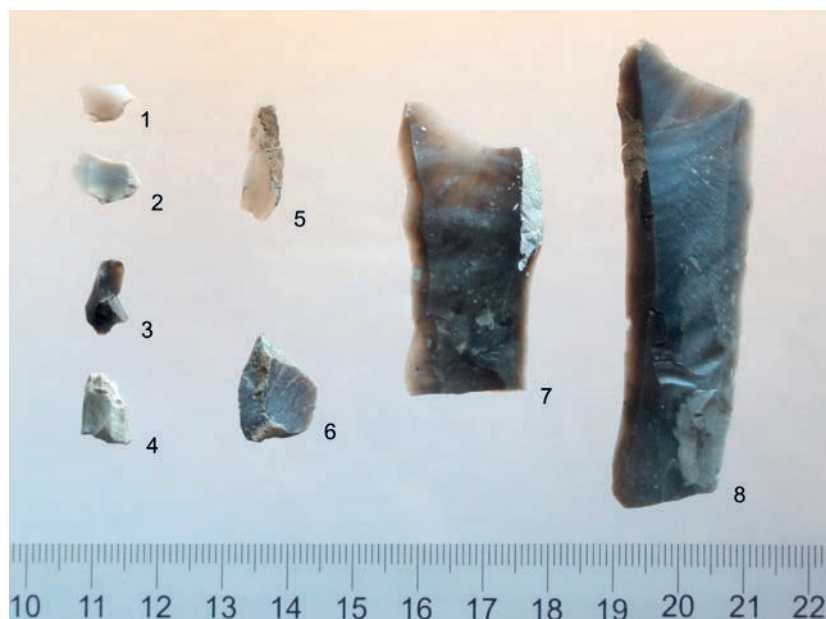
Fig. 29. A broken piece of amber found in the southern deepening of excavated area 7. Photo by E. Šatavičius.

nės gyvenvietėse bei radimvietėse (Juodagalvis, 2010, pav. 120:2–3, 17, 19; Ostrauskas, 2004, pav. 18:7–12, 20; 19:5–11, 14–15, 22–23; 22:7–17).

Apibendrinant pirminį titnago apdirbimo etapą galima konstatuoti, kad skaldant titnagą naudotas tiesioginis „minkštas“ skėlimas, t. y. smiltainio apvalainuku buvo smūgiuojama į patį skaldytinio aikštelės pakraštį ties frontu, taip nuskeliant skeltes ir nuoskalas, kurių bazinėse dalyse išlikusios aikštelių žymės / liekanos yra taškienės arba siauro lęšio formos ir siekia iki 1–3 mm pločio. Visi nuskėlimai nuskelti nuo dvigalių prizminių ir vienagalių su įstriža aikštele skaldytinių. Panaši titnago skaldymo technika finaliniame paleolite buvo naudojama vėlyvojoje Hamburgo ir Arensburgo kultūrinėse tradicijose, tačiau ji būdingiausia Svidrų kultūrinei tradicijai, ypač jos vėlyvesniajai stadijai (Šatavičius, 2005a; 2005b).

Tyrimų metu antroje zonoje (lygumoje priešais kopyną), kultūrinio horizonto pietinio pagilėjimo apačioje surastas pailgas ir paplokščias gintaro gabaliukas. Šiuo metu sunku pasakyti, ar tai buvo dirbiny, ar žaliava, nes surastas gintaro gabaliukas yra subyrėjęs į smulkesnius fragmentus (29 pav.). Atsižvelgiant į gretimų kraštų analogijas galima teigti, kad Šiaurės Europoje tai yra įprastas radinys finalinio paleolito gyvenvietėse (Burdukiewicz, 1986, p. 177–182; 1987), tačiau Pietryčių Baltijos regione – tai bene pirmasis toks atvejis.

Apibendrinant tyrimų rezultatus būtų galima pasakyti, kad akmens amžiaus gyvenvietės kultūrinis horizontas yra chronologiškai „švarus“: kol kas nerasta bent kiek aiškesnių vėlesnių akmens amžiaus laikotarpio titnago radinių. Taigi tyrinėta gana unikali ir retai aptinkama trumpo chronologinio laikotarpio akmens amžiaus gyvenvietė. Remiantis titnago radinių tipologiniais–technologiniais kriterijais ir tam tikrais chronologiniais žymekliais, ją galima priskirti finaliniam paleolitui ir datuoti vėlyvojo driaso pabaiga–preborealio pradžia (10000–9200/9000 m. pr. Kr.). Deja, šios gyvenvietės tyrimų metu nebuvo surasta aiškesnių ankstyvojo apgyvendinimo etapo struktūrų su angliukais, todėl pateikto preliminarus datavimo nebuvo galima patikslinti radioaktyviosios anglies metodu. Tipologiškai šios gyvenvietės medžiaga skirtina vėlyvesniam Svidrų kultūrinės tradicijos etapui. Atsižvelgiant į prastą gyvenvietės išlikimą (didžioji jos dalis jau sunaikinta upės erozijos) ir į tą faktą, kad jos teritorija, kurioje aptikta radinių, buvo bent 20–30 m platesnė šiaurės ir rytų kryptimi, pagrįstai galima teigti, kad visa gyvenvietė užėmė mažiausiai apie 70–80 m skersmens plotą ir, tikėtina, susidėjo iš keleto atskirų, daugiau ar mažiau izoliuotų, titnago

30 pav. Dalis 2006 m. žvalgomųjų tyrimų metu rastų radinių (1–6 – nuoskalos, 7–8 – skelčių dalys). E. Šatavičiaus nuotrauka

Fig. 30. A part of 2006 findings from exploratory investigations: flakes (1–6) and fragmented wide blades (7–8). Photo by E. Šatavičius.

radinių paplitimo aikštelių. Remiantis šiuo metu turimais duomenimis, gyvenvietės teritorijos dalį priešais kopyną galima priskirti vienai aikštelei. Dar vienos bebaigiamos visiškai sunaikinti aikštelės liekanos, tikriausiai, buvo truputį į šiaurės rytus nuo kyšulio sąsmaukos, už tirtu ruožo ribų. Šioje stipriai erozijos paveiktoje erozinio kyšulio teritorijoje anksčiau buvo aptinkama titnago radinių, o dvi stambios ir plačios skeltės, nuskeltos nuo dvigalių skaldytinių, palaido smėlio paviršiuje rastos ir 2006 m. žvalgomųjų tyrimų metu (30:7–8 pav.).

Panašaus laikotarpio finalinio paleolito gyvenviečių Lietuvoje žinoma gana nemažai. Pietų Lietuvoje tai būtų Kabelių 2C, Netiesų 1, Vidurio Lietuvoje – beveik visa Eigulių, Skarulių 1, o Rytų Lietuvoje – Bratoniškių 1B, 1C, Pasienių 1C gyvenviečių medžiaga (Šatavičius, 2005b).

Paminėtina, kad gyvenvietės tyrimų metu (ypač kyšulio sąsmaukos kopyne) kultūrinio horizonto apatinėje dalyje ir įžemio viršutinėje dalyje surasta geras pusšimtis nepalankių gamtos jėgų apzulintų titnago radinių (nuoskalų ir keletu skelčių fragmentų). Didžioji jų dalis neabejotinai buvo žmogaus rankų darbo. Panašių radinių surasta ir 2006 m. vykdytų žvalgomųjų tyrimų metu, kur jie irgi aptikti gilesniuose sluoksniuose, o dalis jų rasta net per 25–50 m į vakarus ir pietvakarius nuo tirtos vietos. Atrodo, tai ankstesnio apgyvendinimo etapo radiniai, kurių chronologijos aiškiau nustatyti kol kas neįmanoma.

Vėlyvi apgyvendinimo etapai. Tyrimų metu kultūriniame horizonte rasti 3 keramikos fragmentai (1 stambus ir 2 smulkūs) – indų šukės – žiestu-apžiestu paviršiumi. Indų sienelių storis svyruoja tarp 0,6–1,3 cm. Šukės yra rusvai gelsvos ir tamsiai pilkos spalvos. Stambesnioji šukė puošta smulkių horizontalių linijų ornamentu. Surastos indų šukės tipologiškai skirtingos sienelių fragmentams. Ši keramika datuojama XVII–XIX a. viduriu ir į gerokai ankstyvesnės gyvenvietės teritoriją greičiausiai pateko atsitiktinai, nes tokio laikotarpio apgyvendinimo horizonto tyrimų metu nenustatyta. Tyrimų metu įvairiuose eolinių procesų metu pažeistuose ir perklostytuose sluoksniuose aptikta apie 10 pavienių smulkių kalcinuotų kauliukų. Perkasose kalcinuoti kauliukai išsimėtę padrikai ir jokių didesnių sancaupų nesudaro. Taip pat aptiktas vienas metalinis dirbinys – stipriai korodavusios kaltinės vinies galvutės fragmentas.

Vietoj apibendrinimo galima pasakyti, kad šiuo metu Kapčiamiesčio senovės gyvenvietė kol kas yra vienintelis archeologiškai plačiau tyrinėtas ir tipologiškai „švarus“ bei trumpai egzistavęs finalinio paleolito laikotarpio objektas Užnemunės Dzūkijos pietinėje dalyje. Nors šioje archeologijos vertybėje eroziniai procesai laikinai yra stabilizuoti, tačiau čia turi būti atliekama nuolatinė būklės priežiūra, nes gyvenvietė yra gamtiškai itin nestabilioje aplinkoje ir atsiradęs mažiausias erozijos židinėlis netruks virsti masine šlaitų erozija.

Šaltiniai ir literatūra

- Burdukiewicz J. M. 1986. *The Late Pleistocene Shouldered Point Assemblages in Western Europe*. Leiden.
- Burdukiewicz J. M. 1987. Late Palaeolithic Settlements in the Kopanica Valley. *Late Glacial in Central Europe. Culture and Environment*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, p. 183–213.
- Gloger Z. 1873. Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów użytku krzemienia. *Wiadomości archeologiczne*. T. 1. Warszawa, s. 97–124.
- Gloger Z. 1903. *Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy*. Warszawa.
- Grizas G., Juodagalvis V. 1996a. Akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai prie Zapsės upės. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, p. 11–14.
- Grizas G., Juodagalvis V. 1996b. Kapinynas ir gyvenvietė prie Zapsės upės. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, p. 109–110.
- Grizas G., Juodagalvis V. 1998. Zapsės upės 5-oji gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, p. 14–17.
- Grizas G., Žegunis S. 2000. Zapsės upės 5-oji gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, p. 30–31.
- Ivanauskas E. 2001š. *Lazdijų rajono neaiškių archeologijos objektų 2001 m. žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai. Ataskaita*.
- Juodagalvis V. 1994. Tyrinėjimai prie Veisiejų ežero ir Zapsės upės. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, p. 16–20.
- Juodagalvis V. 1998. Zapsės upės 1-oji gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, p. 21–23.
- Juodagalvis V. 2001. Zapsės upės ir Veisiejų ežero apylinkės. *Akmens amžius Pietų Lietuvoje (geologijos, paleografijos ir archeologijos duomenimis)*. Vilnius, p. 188–196.
- Juodagalvis V. 2002. Nauji akmens amžiaus paminklai Lietuvos–Baltarusijos pasienyje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*, p. 238–244.
- Juodagalvis V. 2007. Zapsės upės 1-oji gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 31, p. 165–190.
- Juodagalvis V. 2010. *Užnemunės priešistorė*. Vilnius.
- Kulikauskas P. 1982. *Užnemunės piliakalniai*. Vilnius.
- Marcinkevičiūtė E., Štavičius E. 2007. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietė. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, p. 43–44.
- Ostrauskas T. 2004. Akmens ir žalvario amžiai. *Merkinės istorijos bruožai*. Vilnius, p. 29–60.
- Rimantienė R. 1974. Akmens amžiaus paminklai. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 1. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*. Vilnius.
- Rimantienė R. 1999a. Margių 1-oji gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 16, p. 109–170.
- Rimantienė R. 1999b. Barzdžio miško gyvenvietė. *Lietuvos archeologija*, 16, p. 171–208.
- Štavičius E. 2005a. Lietuvos vėlyvojo paleolito kultūrų periodizacija. *Archaeologia Lituana*, 6, p. 49–82.
- Štavičius E. 2005b. Svidrų kultūra Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 29, p. 133–170.
- Štavičius E. 2008. Kapčiamiesčio senovės gyvenvietės tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, p. 34–41.
- Štavičius E. 2018. Baltašiškė 1; Baltašiškė 2; Baltašiškė 3; Baltašiškė 4; Gailiūnai 1. A. Merkevičius (red.) *Ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietės Lietuvoje*. Vilnius, p. 115–123, 331–333.
- Zabiela G. 2002. Žvalgymai pasienyje Lazdijų rajone. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, p. 212–215.

Kapčiamiestis Final Palaeolithic Site on the Bank of Baltoji Ančia River

Egidijus Štavičius

Summary

In 2007 a wide-scale excavation was conducted at the Kapčiamiestis Stone Age site (South Lithuania, Lazdijai District). This investigation foresaw the excavation of the site's eastern edge, which is being intensively destroyed by man and nature. The shifting sand dunes and river scarp located in the site's territory are rapidly disappearing into the river due to people climbing the slopes and erosion caused by runoff and the river. During the intensive river's bank erosion a large cape was formed in the site's north-eastern part (Fig. 2–3).

Geomorphologically, the current terrain and sedimentary cover of the area were formed during the melting of the last Weichselian / Nemunas glacier, when during the early stages and phases of the deglaciation a wide periglacial lagoon spilled on the southern outskirts of nowadays Lithuania and the inflowing streams and rivers abundantly floated sandy-gravelly sediments to the relief depression outside of the distal edge of the glacier – to a stretch of plains. In later periods, as the cli-

mate warmed, ice blocks buried in various relief depressions melted, traversing the plain of the former glacial lagoon with thermokarst depressions of various sizes and depths. In this way, the present Baltoji Ančia River was formed by the merging of several former subglacial channels of different directions, in which small cascade lakes were concentrated (Fig. 1).

In the site, an area slightly larger than 400 m² was excavated along the edge of the scarp on the right bank of the Baltoji Ančia, i.e. in the eastern part of the site. The excavation was conducted in the area opposite the cape's neck (a flat area) and in the cape's neck (a dune area). A strip about 60 m long and 4–9 m wide was excavated (Fig. 4–6).

In light of the locality's geomorphological conditions, it is possible to divide the excavated area into two zones. The following stratigraphy was found in the first zone (the dune area), located on the cape's neck. On top are sod and whitish-greyish aeolian sand (up to 1.7 m thick), below which lays a layer of dark grey partially wind-blown buried soil (5–16 cm thick), under which is uncovered grey yellow-brown sand (15–35 cm thick). Under this, whitish-greyish slightly aleuritic sand-sterile soil lays (Fig. 7–8). The primary find spot should be connected with the layers of dark grey partially wind-blown buried soil and the grey, yellow or brown sand, which were called the cultural horizon during the excavation. Isolated finds were also encountered in the thickness of aeolian sand. The total thickness of the excavated horizon at this location was over 2.3 m (Figs. 9–12). During the excavation it was established that the dunes began to form at this site in the first half of 20th century, when the existing forest was destroyed by fire. Several post locations (Fig. 19) and one large, deep pit, only the north-eastern part of which was excavated (Fig. 20), were also identified in the sterile soil.

In the second zone (the flat area), located to the south of the cape's neck, the following stratigraphy was found. On top is a layer of sod and dark grey partially wind-blown top soil (10–31 cm thick), below which lays grey or grey-yellow-brown sand (16–36 cm thick), under which is uncovered whitish-greyish aleuritic sand-sterile soil (Fig. 13–14). The primary find spot should be connected with the two upper layers, which were called the cultural horizon during the excavation. The total thickness of the excavated horizon was about 0.5–0.8 m (Fig. 15–18). Two locations, where the cultural horizon deepened and which may justifiably be connected with the locations of buildings that stood there (neither was fully excavated), were identified in the southern (Fig. 14, 17–18) and northern parts (Fig. 8, 21) of this zone.

During the excavation, a total of about 1167 flint finds were discovered. The majority of them were found in the second zone (the flat area), i.e. in the area opposite the cape's neck and strongly associated with two flint artefacts concentrations (Fig. 22). The flint finds were manufactured from fairly good quality, local grey flint. Only 2 double-platform cores were found: one was almost whole and the other was a fragment (Fig. 23). One knapped cobble was also found. Almost all of the flint inventory consisted of only flint debitage: flakes and chips of various sizes as well as cores' production and renewal flakes (Fig. 24) comprised about 85.7% (1084) of it while blade and blade fragments just comprised about 14.3% (72) (Fig. 25). Few artefacts were found: only 4 fragments of undetermined artefacts (Fig. 26:1–4) and several retouched flakes (Fig. 26:5–6) and blades (Fig. 27). The collection also includes a tanged point found in the 1970s. The tanged point is made of a medium-width blade and only the tip of the tang is broken (Fig. 28). In addition, several other flakes and blades were found in 2006 during archaeological surveys (Fig. 30).

Thus an analysis of the flint inventory allows one to state that there had been a flint knapping area at the investigated site. In summarizing the excavation results it would be possible to say that the cultural horizon from the Stone Age site is chronologically 'clean'. Thus a Stone Age site from a fairly unique and rarely encountered brief chronological period was excavated. On the basis of the typological-technological criteria of the flint artefacts, it is possible to date them to the Late Final Palaeolithic (10th–9.2th/9th millennium BC) and to ascribe them to the Swiderian culture. It should be noted that during the investigation, about 50 flint artefacts, which had become rubbed smooth, were found in the bottom part of the site's cultural horizon and the upper part of the sterile soil. These finds definitely come from a significantly earlier site stage and their chronology should be connected with periods earlier than Younger Dryas period.

During the excavation a piece of amber was found in the bottom part of the deepening of the cultural layer at the southern end of the second zone (the flat area). At present, it is difficult to say whether this was an artefact or raw amber since the discovered piece of amber had disintegrated (Fig. 29). On the basis of analogous finds, it is possible to state that this is an ordinary find at Final Palaeolithic sites in North Europe but an exclusive one in the South-East Baltic Region.